

Şemseddin Sami'nin Milliyetçilik Anlayışı

The Understanding of Nationalism of Semsettin Sami

Eri Syzo*

Öz

Çalışmamızın amacı sadece 'olmuş bitmiş'i incelemek değil tarihi varlığı, içerdiği özellik ve süreçler çerçevesinde anlamak ve açıklamak çabasını da barındırır. Sistemli bir şekilde bir şahsiyeti incelemek için, toplumun koşullarını da araştırmak gerekir. Böylelikle, insanı sadece birey olarak değil toplumun parçası olarak değerlendirmek elzemdir. Zira Şemseddin Sami, hem fert olarak topluma etki etmiş ve hem de toplumun etkisi altında kalmış bir şahsiyettir. Faaliyetleri ve eserlerinin belli bir dönemin özelliklerini taşıdığı aşikârdır. Şemsettin Sami, Türk ve Arnavut dünyası dışında da etkili olmuş bir kişidir. Özellikle, milliyetçilik akımlarının olduğu dönemde, yaşamış bir isimdir. Bu çalışmada, bütün bu ortam, koşul ve süreçler doğrultusunda, Şemsettin Sami'nin milliyetçilik düşüncesi anlaşılmaya ve açıklanmaya, söz konusu literatüre katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin, Sami, Arnavut, Milliyetçilik, Osmanlı.

---

* Arnavutluk, eri.syzo@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 15 Şubat 2019

Abstract

The aim of our study is not only to finished ending but also to understand and explain the historical existence within the framework of its features and processes. To examine a personality in a systematic way, it is necessary to investigate the conditions of society. Thus, it is essential to evaluate man as part of society, not just as an individual. Şemseddin Sami, both as an individual has an impact on the society and has been under the influence of society. It is obvious that their activities and works carry the characteristics of a certain period. Şemsettin Sami is also an influential person outside the Turkish and Albanian world. In particular, the period of nationalism is a name that lived in the period. In this study, it is tried to understand and explain the idea of nationalism of Şemsettin Sami in accordance with all these conditions, conditions and processes and to contribute to the literature in question.

Key Words: Şemsettin, Sami, Albanian, Nationalism, Ottoman

Giriş

1877-1878 Rus Harbi sonunda Trakya ve Makedonya üzerinde uyanan ihtiraslar, Arnavutluk topraklarının paylaşılmak istenmesi, Arnavutların telaş ve heyecanı, Arnavut yurtsever güçlerinin çoğalmasına ve ulusal hak temin etme faaliyetlerine girmelerine yol açmıştır. Arnavut aydınları, Arnavutların ulusal birliğinin, bu koşullarda hayati önem taşıdığını ve anayurdun kurtuluşu için ön plana çıktığını anlıyorlardı. Bu yolda kendi halklarının geçmişini ulusal bilincin ve onun yükseltilmesinin yararına etkin olarak kullanmayı bilmişlerdir.

Arnavut topraklarının bölünme tehlikesinden kaygılı olan Arnavut yurtsever ve aydınları 1877 yılının Aralık ayında İstanbul'da Abdül Fraşeri'nin başkanlığındaki "Arnavut Milliyeti Hakları Savunma Komitesi" ya da "İstanbul Komitesi" adıyla bilinen bir ulusal komite kurdular. Bu komiteye, çeşitli dinlerden Arnavut aydınları Paško Vasa, Yani Vreto, Ümer Prizreni, Ziya Priştina, Şemseddin Sami, Ahmet Koronica, Mihal Harito, İlyaz Qoku, Mehmet Ali Vrioni, Sermedi Seit Toptani, Mustafa Nuri Vlora ve diğerleri katıldılar. Bu cemiyetin üyeleri aynı zamanda yazılarında Arnavut milliyetçiliğini yansıtan yazarlardı. Bu aydınların çoğu kültür milliyetçiliğini kullanmışlardır. Bu noktada en çok ön plana çıkan ise tarihsel atıflar olmuştur. (Çolaku, 1994, s. 1738)

İstanbul'daki bütün Arnavut aydınları çalıştıkları alanlarda Arnavut tarihsel geleneğine başvurmuşlardır. Abdül Fraşeri konuşma ve notlarında, Vaso Paşa siyasal yazılarında ve her hangi bir edebi yapıtında, Naim Fraşeri ise yurtsever şiirlerinde bunu yapacaktır. Gerek çeşitli siyasal antlaşmalarda, gerek bazı Arnavut uyanışlarının o zamanda yayımladıkları edebi yapıtlarda, gerçeğe uymayan abartmalar ve övgüler de olmuştur. Fakat İstanbul'daki Arnavut aydınları bunu belirli amaçlarla yapmışlardır. Onlar, hem Arnavut halkını körü körüne bir yurtseverliğe sevk etmek istememişler hem de Osmanlı Devleti ile bağlarını sağlam tutmaya çalışmışlardır. Bu dönemde tarihsel imajlarla yazı yazan ve bunu tartışmalarında da yansıtan Şemseddin Sami olacaktır. "Tercüman-ı Şark" gazetesinin yazı işleri müdürü Şemseddin Sami, Arnavutların bu dönemde tanımlanması ve Osmanlı Bal-

kanlarındaki önemine dair birçok yazı yazmıştır. Şemseddin Sami ve diğer Arnavut aydınları, bu gazetede Arnavut halkına olan iftiraları çürüten yazılarını yoğunlaştırmışlardır. Arnavutların ulusal bilincini daha yüksek düzeye çıkarmak amacıyla büyük ideolojik çalışmaları yürütmüşlerdir. (Çolaku, 1994, s. 1739)

Arnavut aydınları, ait oldukları toplumun ürünüydüler. Kaybolmuş zamanı kazanmaları gerekiyordu. Görünüşte ufak olan ama diğer hakların çoktandır çözmüş oldukları görevleri üstlenmeliydiler. Mesela Avrupa'nın en eski dillerinden biri olmasına rağmen, Arnavutçanın geçen yüzyılın son çeyreğine kadar tek alfabesi yoktu. Bu doğrultuda 1879'da *Cemiyet-i İlmîyye-i Arnavudîyye* kurulduğunda, yirmi sekiz kurucu üye içinde Şemseddin Sami de yer almıştır. Ayrıca müslümanlarda şekillenen bu Arnavutçuluğun dış hatları zorunlu olarak Osmanlıcılık, Türkçülük ve Müslüman reformculuğu gibi başka akımlara da bağlıydı. Bu konuda, yazıları önemli bir etki yaratan Şemseddin Sami, milliyetler, diller ve garb ile şark medeniyetleri arasındaki güç dengeleri üzerinden yorumladığı siyasi bağlamın harekete geçirdiği hem Arnavutçuların hem de Türkçülerin önde gelen simalarından birisi olmuştur.

Arnavutların kültürel gelişmesi ve yurtsever eğitiminde *Arnavutça Harfleri Basma Derneği* de önemli bir rol oynamıştır. (Historia e Shqipërise, 1984, s. 74) 1879 Ekim'inde İstanbul'da kurulan bu derneğin başında Şemseddin Sami bulunuyordu. Merkez Konseyi ise Abdül Fraşeri, Pasko Vasa, Yani Vreto, Koto Hoci Ziya Priştina, Hasan Tahsin gibi ünlü Arnavut aydınlarından oluşuyordu. Derneğin ana hedefi, Arnavut dili ve kültürünü geliştirmek, Arnavut okulları için ders kitapları hazırlamaktır. Görevleri ise, ulusal bilincin gelişmesi ve Arnavutların ulusal kurtuluş savaşında birleşmesiydi. Ayrıca bu Prizren Arnavut Birliği'nin siyasal programının parçasıydı. (Müzünri, 1979, s. 34) Bu derneğin en önemli faaliyeti ilk Arnavut alfabesinin yapılması olacaktır. Başta Şemseddin Sami gibi İstanbul'daki Arnavut aydınları, Arnavutçanın fonetik ihtiyaçlarını iyice tamamlayan Arnavutça alfabesini hazırladılar. Uyanışçı aydınları Arnavutça ile uğraşmaya iten güçlü bir siyasal neden de vardır. Arnavut halkının her zamankinden çok birleşme ve birliğe ihtiyaç duyduğu sırada, lisan, ulusun birinci

dereceden unsuru olarak, Arnavutların bütünleşmesini sağlayacaktı.

Bu uyanış çabaları içinde Şemseddin Sami, yazdığı yazılarla Arnavut kimliğini tüm Osmanlı coğrafyasına sergiliyordu. Arnavutlar, Berlin Kongresi sonrasında tepkilerini dile getirmek için her türlü faaliyete girişmişlerdi. Bu gibi durumlar Osmanlı kamuoyunda Arnavutların da bağımsız olmak istedikleri düşüncesini doğurmuştur. Bu doğrultuda Şemseddin Sami bu faaliyetleri kamuoyuna izah etme çabasına girişmiştir. Ayrıca izahat yaparken Arnavutların düşüncelerini de sergilemiştir. Mesela kendisinin de içinde bulunduğu cemiyeti ve vekil gönderme durumunu açıklarken Arnavutların Osmanlı Devleti'ne karşı bir konumda olmadıklarını, vekil gönderme sebeplerinin bazı tedbirler isteme amaçlı olduğunu vurgulamıştır.

“İttifakın ibtida-yı teşkilinde, zuhuru melhuz olan muhataralara karşı durabilmek için devletin gavial-ı kesiresi müinasebetiyle memleketçe bazı tedabir ittihaz ve hasbi olarak mıkdar-ı kâfi gönüllü asker teşkil ve ahaliyi teslih etmek maksadına mebni idi. Vaktâ ki kongre meseleye karar verip o kararın tağyiri muhal olduğunu ve şimdilik silahla defolunacak bir tehlike kalmadığını anladılar. Hazır cemiyet ve ittifak hasil olmuş iken istikbalde zuhuru mümkün olan muhataralara karşı tedbirli bulunmak ve sair Rumeli ahali-i müslimesinin uğradıkları masaibden evlâd u iyallerini kurtarmakla beraber Devlet-i Osmaniyye'nin Rumeli'de bekasının mebnâaleyhi olan Arnavutluk kıtasını etrafındaki düşmanlara mukavemet edebilecek bir hale getirmek ihtiyacını duydular.” (Sami, 1295) diyerek amacı belirtmektedir.

Bununla birlikte o, cemiyetin her türlü duruma hazırlıklı olduğunu, ancak Osmanlı Devleti'ne karşı bir tavır sergilemeyeceklerini yazmıştır. Ayrıca Arnavutların devlete çok hizmet ettiklerini ve yirmi kadar sadrazam ve daha birçok büyük şahsiyet çıkardıklarını ekliyordu. Şemseddin Sami bu durumu Osmanlılık fikri içerisinde Arnavutların önemine değinerek açıklamıştır.

“Bizim emelimiz ortada bir Arnavutluk veya Arabistan ve Kürdistan bulunduğunu ve yahud Arnavut ve Arap ve Kürt ve Türk diye cemaatler sayıldığı halde terakkiyat ve selâmet-i Osmaniyyeyi hasil etmek olma-

yıp, belki yek-pare Osmanlı mülkünde yek-vücut olan Osmanlı halkının terakkiyat-ı umumiyyesini husule getirmektir ki, Padişahımızın ihsan-kerdesi olan ve hükmünü himayede yine zat-ı şahaneleri cümleden ileride bulunan kanun-ı esasimizin de muktazası budur". (Sami, Tercüman-ı Hakikat, 1296)

Şemseddin Sami, dönemlere ve koşullara göre olduğu gibi, okuyucu kitlelerine göre de değişen farklı söylemler de kullanmıştır. Doğu krizi sırasındaki, Arnavut sorununa ilişkin tavırlarında da aynı şey gözlemlenebilir. Osmanlı basınında Bab-ı Alf'nin Arnavutları ayaklanmaya itmediğini, Arnavutların hem topraklarını hem de Osmanlı egemenliğini savunmak istediklerini açıklamıştı. Daha sonra özerklik değil, Arnavut topraklarının tamamını kapsayacak tek bir vilayet kurulması fikrini savundu. Çünkü; ona göre tehlike askeri nitelikte olabileceği gibi, eğitim faaliyetlerinden de kaynaklanabilirdi. Bu nedenle, Arnavutluk'u tek bir vilayet içinde birleştirmek, kitlelere Arnavutça öğretmek, yeni bir silahlı kuvvet kurmak ve Arnavutluk'ta Slavizme ve Helenizme karşı çelik bir duvar çekmek için eğitimi yaygınlaştırmak gerekliydi. (Sami, Tercüman-ı Şark, 1290)

Şemseddin Sami'nin bu değişiklikleri bazı yazılarından ayırt edilebilir. Mesela Rusya'nın Arnavutluk topraklarını dağıtmak istediğini söyleyen Şemseddin Sami şöyle belirtir;

"Arnavutların bugünkü telaşları, Rusya'nın bu niyyetinden ileri gelip kurdun yanaştığını hisseden koyunların telaşına benziyor. Arnavutları, vatanlarının bir heyet-i müctemiaya cen'iyile tedabir-i dâfia-i serianın ittihazını Devlet-i metbularından istirham etmeye icbar eden şey, Rusya'nın teşviki değil, belki Rusya'nın bu biçare kavim hakkındaki su-i niyyetidir."

Şemseddin Sami bundan sonra, Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı düşünmediklerini belirtmektedir. Ancak şimdiye dek iş başında bulunmuş olanların, Osmanlı Devleti'nin genel çıkarlarını iyi düşünmedikleri gibi, Arnavutların özel çıkarını da düşünmediklerinin altını çizmektedir. Böylece onların gerek vilayetlerin ayrılmasında, gerekse her vilayette lisan-ı mahalli suretiyle bir lisan kabul etmek hususunda, bilmeyerek ve farkında

olmayarak Slav ve Yunan entrikalarına hizmet ettiklerini söylemektedir. (Sami, Tercüman-ı Hakikat, 1296)

Diğer yandan, Şubat 1881'de kardeşi Abdül Fraşeri ile Osmanlı makamları arasında çok ciddi bir çekişme yaşanmıştır. Bu dönemde yazdığı bir mektupta o, çok daha radikal bir görünüm sergilemiştir. Bir Arnavut aydını olan Girolama De Rada'ya hitaben kaleme aldığı mektupta, Liga'nın özerklikten yararlanacak bir vilayet bünyesinde Arnavutluk'un birliğini talep ettiğini, geçici bir hükümet oluşturduğunu, Prizren, Gjakove, Tetovo, v.b. yerlerdeki Osmanlı valilerini reddettiğini ve Arnavutluk'ta büyük bir isyan patlak vereceğini yazıyordu. Hatta o bağımsızlığın dahi mümkün olabileceğini düşünüyordu. Ama bu konuda Sami, Girolamo De Rada'nın 'Katolik Arnavutluk', 'Ortodoks Arnavutluk' ve 'Müslüman Arnavutluk' şeklindeki üç devletli tekliflerini reddediyordu. Üstelik Hristiyan veya Müslüman bir hükümdarı tahta çıkarmayı gerekli görmüyordu. Çünkü o Arnavutluk'ta zaten mevcut olan eskilerin tarzında bir demokrasi kurmak gerektiğini düşünüyordu. (Buda, 1972, s. 273-275) Bu tarz fikirleri ancak 1896-1897'den sonra *Arnavutluk Ne İdi, Ne Oldu, Ne Olacak* başlıklı eserinde yeniden ele aldığını göreceğiz.

Şemseddin Sami'nin yazılarında önemle durduğu başka bir nokta, Arnavutların Rumlar ve Slavlar tarafından asimile edildikleri iddiası olacaktır. Bir Arnavut ulusunun varlığı fikrini ve haklarını savunmak, Doğu krizi bağlamına aitti, yani Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki bölümünün parçalanması ve tamamen ya da kısmen Arnavutların yaşadığı toprakların Yunan ve Slav devletlerine ilhak edilmesi tehdidinden kaynaklanıyordu. Bu açıdan, Şemseddin Sami'nin 1878-1880 yıllarının basınında ifade bulmaya başlayan Arnavutçuluğu, Slavizme ve özellikle de Helenizme karşı bir muhalefet aracıydı. Ona göre, Slavlar ve Helenler Rumeli'yi paylaşmak istiyor ve bu topraklarda kendileriyle birlikte en az iki milyon Arnavudun ve bir o kadar da Türkün yaşadığını görmezden geliyorlardı. Rumların, *Rumeli* terimini, "Rumların ülkesi" olarak anlamlandırmalarına karşı çıkıyordu.

Şemseddin Sami, Arnavutların tehlikede olduğunu, tedbirli davranmak gerektiğini, bir çibanın merhemle tedavi edilebileceğini,

hamama gitmek, vücudu temiz tutmak gibi tedbirlerle tedavi edilemeyeceğini anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

“İşte Arnavutluk devletin böyle bir çibana uğramış uzvudur. O çiban da İslavlık ve Yunanlılık müddeayâtıyla Arnavutların cehil ve fakrıdır. Arnavutlar Rumeli kıt’asında yalnızdırlar. Kendilerini tehdid eden tehlikelerden kurtarmak için arkalarını Devlet-i metbualarına verip kuvvetli bir halde bulunmağa muhtaçtırlar. Müslümanlık hukuku, Tuna ve Şarki Rumeli Müslümanlarını kurtarmadığı gibi, Arnavutları da kurtarmaz. Huda-nekerde diğer bir vak’a zuhurunda Avrupa devleti Dobruça ve Rodop Müslümanlarını da feda ettikleri gibi, Arnavutluk Müslümanlarını da, kendilerince tanınmış olan diğer bir kavim ve cinsiyetin menfaatlerine feda edebilirler” (Sami, Tercüman-ı Hakikat, 1296).

Arnavutların milli uyanış faaliyetlerinde yer alan Şemseddin Sami, yazılarında da bu uyanışı haklı çıkarmaya çalışarak destek vermiştir. Onun Arnavut milliyetçiliğine dair geliştirdiği söylemler de belirli konular çevresinde gelişecektir.

Milliyetçilik kuramı ve çalışmaları içerisinde milliyetçilik olgusu ile ilgili olarak yapılan incelemelerde milliyetçiliğin farklılık taşıdığı tespit edilmiştir. Bunların arasında ağırlık gösteren tipler Fransız ve Alman milliyetçiliğine gönderme yapan tiplerdir. Bu da, Fransız ve Alman milliyetçi hareketlerinin geliştirdikleri ve aldıkları biçimlerden kaynaklanmaktadır. Fransız milliyetçiliğinde siyasî bağlılık ve genel irade gibi kavramlar öne çıkarken, Alman milliyetçiliğinde ortak kültürel ve tarihsel birikimi, dilin önemini ve etnik gruba duydukları hissiyatın siyasî bağlılığını *Gemeinschaft* üzerinde kurmak gibi çabalar daha ağırlıklıdır (Gellner, 2006, s. 191). Böylelikle, millet konusunu daha evrensel gören birey ve topluluk, vatandaş ve devlet gibi unsurları, Fransız millet tiplerinde yer alırken diğer taraftan kültürel ve tarihsel vurgular olarak kabul edilen dil, din ve etnik grup kavramları daha çok Alman millet tiplerinde yer almaktadır.

Şemseddin Sami’nin Arnavut milliyetçiliği üzerine yazdığı konuların temeli kültür milliyetçiliğinin temaları üzerine olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda milliyetçilik cereyanlarıyla uğraştığı bir dönemde Arnavutların, Avrupa desteğini almış Slav

ve Rumlar nezdinde asimile edildiğini belirten Şemseddin Sami, Arnavutlara ait kültürel öğeleri sergileyerek dikkate alınmalarını sağlamaya çalışmıştır. Yazılarında dil, tarih, soy, din ve Arnavutların statüsü ile geleceğinden bahsederek Arnavut milliyetçiliğine dair söylemlerini de bu çevrede şekillendirmiştir. Tüm bu temelar Şemseddin Sami için Balkanlarda unutulmaya çalıştırılan bir millet olan Arnavutların, ortaya çıkmasını sağlayacağından, üzerinde dikkatle durulmuştur. Bir noktada Arnavutların sahip olduğu zenginlikler çağrıştırılarak milli uyanış sağlanmaya çalışılmıştır.

Dil Şemseddin Sami'nin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Arnavutların bu doğrultuda ilk alfabetini de hazırlayan Şemseddin Sami, dilin bir milletin ana öğelerinden biri olduğunu yazılarında vurgulamıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan Arnavutların ortak bir milli kimlikte birleşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla din ayırımına dayanmadan oluşturulacak bir milli kimlikte dil Arnavutlar için bir temel oluşturacaktı. Onun Arnavut dili üzerinde yaptığı çalışmalar da bu amaç doğrultusunda ilerleyecektir.

Milliyetçilik söyleminde, kökenin yüceltilmesi en az dil kadar önemlidir. Arnavutça'nın dünyada konuşulan en eski dillerden biri olduğu vurgusu Arnavutların da dünyanın en eski kavimlerden biri olduğu iddiasını beraberinde getirmektedir. Arnavutça'nın eski bir dil olması, benzerinin bulunmaması ve günümüzde bile geçmişte konuşulduğu gibi hala konuşulması önemli özelliklerdendir. Nitekim dil ve köken aynı unsur olarak gösterilmektedir. Şemseddin Sami de çalışmalarını bu düşünce üzerinde kurmuştur. *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak* adlı eserinde Arnavutların kökenine ilişkin içerik önemli bir yer tutmaktadır. Türk milliyetçiliğinde ise köken konusu fazla önemsenmemekle birlikte Şemseddin Sami'nin Türkçe dili üzerinde yapmış olduğu çalışmaları daha sonra gelişecek ve Türk milliyetçilik söylemine köken itibarıyla de temel hazırlayacaktır.

Şemseddin Sami'nin üzerinde durduğu diğer bir konu Arnavutların geleceği ile ilgili olmuştur. *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak* adlı eserinin son bölümünde bu konu üzerinde durarak gelecekte kurulacak Arnavutluk'ta yönetim tarzı, Arnavut kimliği inşası, kurumları üzerinde durarak bir yol haritası da çizmiştir.

1. Şemseddin Sami'ye Göre Milliyetçilik Çağında Arnavutların Durumu

Osmanlı Devleti'nin sona ermesinde milliyetçilik hareketlerinin etkisi açıktır. İlk başta gayrimüslim toplulukların milliyetçilik düşüncesini sahiplenmeleri sonra da Arnavut, Arap ve Türk milliyetçiliğinin filizlenmesi devletin çözülüşü ile sonuçlandı. Topluluklar tarafından milliyetçilik süreci basit bir çözülüş dönemi olmaktan çok modernleşme ve ilerlemenin olmazsa olmaz şartı olarak benimsenmiştir. Böylelikle meşruiyet kaynağı da insanların beğenisi üzerine toplanmıştır. Unutmamak gerekir ki, Osmanlı'da toplumsal mühendislik uzun bir dönem dini unsur üzerinde inşa edilmişti. Bu durumda, Arnavut ve Türk topluluklarında dinden farklı bir kimlik oluşturma çabası uzun bir dönüşümü gerektirdi. Bu dönüşüm de en fazla siyasal ortamda yaşandı. Bu siyasal ortam da Osmanlı Devleti'ne karşı büyük güçlerin baskısı üzerinde gerçekleşti. Bunların sonuçları olarak birincisi sürekli reform ve ikincisi sürekli toprak kaybında görülmektedir.

Gayrimüslim toplulukların milliyetçilik hareketine girişmeleri Osmanlı Devleti'nin daralması anlamına geliyordu. Dolayısıyla hem devlet erbabı hem elit kesimi oluşturan entelektüel ve aydınlar tarafından bu durum endişe ile karşılanıyordu. Fakat Arnavut ve Arapların milliyetçilik düşüncesine taraf göstermeleri Osmanlı'yı son derece rahatsız etmiştir. Böylelikle, Osmanlı merkezinde reaksiyon olarak Türk milliyetçiliği doğmuş ve giderek kendini etkin göstermiştir. Diğer milliyetçilik hareketlerinde olduğu gibi başta kültürel ve bilimsel çalışmaların sonrasında daha geniş bir çerçeveye ulaşmış geniş kitleler tarafından benimsenmiştir.

Bu süreçte, Osmanlı aydınlarının rolü büyük olmuştur. Bunların arasında Şemseddin Sami'nin bilime katkısı dışında milliyetçilik düşüncesine atmış olduğu temel son derece önemlidir. Özellikle de Şemseddin Sami'nin çalışma ve eserlerinin Türk milliyetçiliğine katkısı en az Arnavut milliyetçiliğine katkısı kadar olmuştur. Türk milliyetçiliğine ilişkin sayılan çalışmaları bilimsel niteliği ile kanıtlanabilir durumda iken Arnavut milliyetçilik düşüncesine dair yapıtları, yoğun bir milliyetçilik söylemi taşımaktadır. Ancak iki milliyetçiliğin üzerinde etki sağlayan çalışmaların konu-

ları oldukça benzer nitelik taşımaktadır. Böylelikle, dil ve köken üzerinde yoğunlaşan bu çalışma ve eserler her iki milliyetçiliğin sonradan gelişiminin kanalize edilmesini sağlayan birinci etken olmaktadır. Ayrıca, bu çalışma ve eserlerin hazırlandığı dönemde milliyetçilik fikrine katkı sağlayacağı, yazarın bilincinde olması ayrı bir önemi arz eder.

Arnavut milliyetçilik düşüncesinde eksik bulunan unsurların doldurulması ve sözkonusu konuların rafine edilmesi ilerideki milliyetçilik düşüncesini taşıyacak nesillerin önünü açmıştır. Dil ve köken, din ve aidiyet konusunda açtığı ufuklar gerçekten temel olarak hala günümüzde bile durmaktadır. Özellikle, dönemin tartışmaları üzerinde yaptığı çalışmaları gündemin takibinde bulunmuş ve gerek kuram açısından gerekse pragmatik zihniyet açısından farklı kesimleri temsil eden isimlerle tartışmalardan kaçınmamıştır. Böylelikle, sadece kurucu vasfının yanısıra savunucu özelliği ile de Şemseddin Sami'nin vatanperver olduğu kanıtlanmaktadır. (Hamiti, 2000)

Arnavut milliyetçilik düşüncesine olan katkısı şüphesiz entelektüel çalışmaların yanısıra özel bir çaba mahiyetini taşımaktadır. Şemseddin Sami'nin ağabeyi Abdül Fraşeri ve kardeşi Naim Fraşeri de Arnavut milliyetçiliğine temel oluşturdular. Ancak söylememiz gerekir ki, Şemseddin Sami'nin görüşleri kapalı olmadığı ve daha insani ve evrensel nitelik taşıdığı için birçok alanda yoğunlaşmış durumdadır. Özellikle, Türkçe üzerinde hazırlanan çalışmaları Türk milliyetçiliğinin de şekillenmesinde etkili olmuştur. Dil çalışmaları, Türklerin Osmanlı perspektifinin sönmeye başladığı dönemde başladı ve yeni perspektif çerçevesinde doğuya yönelen ilgileri daha fazla artırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Rumeli yerine Altın Dağı ve Sarı Denize kadar uzanan bir muhayyel milli coğrafyaya yönelmek eğilimi vardı. İdeolojik açıdan da İslam fikri yelpazesi yerine Turan fikri yer almaktaydı. Bu durumda, Şemseddin Sami'ye Türk milliyetçiliğine temel oluşturma, yön verme ve tetikleme rolü de tanınabilir. Ayrıca o, erken milliyetçilik fikrini oluşturma ve temel geliştirme özelliğini de taşımaktadır. Dil çalışmaları üzerinde yoğunlaşması ile Türkçe'nin bir millet dili olabilme

potansiyelini kanıtlamıştır. Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti hala güçlü bir durumda bulunurken Türkçeye Osmanlı döneminden itibaren eklenen dönüşüm ve değişimleri eleştirmiştir. Ayrıca bu dil meselesine alternatifler sunan bir isim olarak Türk milliyetçilik düşüncesinin başta gelen simalarından sayılabilmektedir. Şemseddin Sami'nin incelediği ve açıkladığı bu konular dil üzerinde milliyetçilik tutkalı oluşturdu. Dili milletlerin en özel ve en önemli unsuru haline getirip Türkçe'nin önemini vurgulayarak Türk Milliyetçiliğine bu noktada önemli katkılar sundu.

Unutmamak gerekir ki, Şemseddin Sami'nin çalışma ve eserleri, Osmanlı Devleti içinde bulunan tüm toplulukların yoğun ve karmaşık bir dönüşüm sürecinin sonucudur. Bu dönüşüm, devletin siyasi ve toplumsal istikrarsızlığı ile baş gösterdi. Aydın kesimin buna karşın tutumlarını oluşturan çalışmalarının, gelecek nesillere toplumsal mühendislik için malzeme oluşturacak nitelikte olduğunu görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflayan gücü Arnavutların milliyetçiliğe başvurmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ne karşı tutum izlenimini bırakan Türk milliyetçilik düşüncesini de uluslararası düzenden ortaya çıkan kaçınılmaz sonuç olarak algılamak gerekmektedir. Milliyetçilik, Arnavut ve Türklerin hem istenmeyen hem de kaçınılmaz başvuru yolu özelliğini taşımaktadır.

Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin yönetimine alındıktan sonra, devletin müesseselerini benimseyerek bütünleştiler. Bu bütünleşme, Şemseddin Sami'nin yazılarında da ön plâna çıkmıştır.

“Arnavutluk, Türkiye döneminde en verimli zamanını yaşamıştır. Türkler ve Arnavutlar, birlikte savaşıp dünyanın altın ve gümüşüyle dönmüşlerdir. Türkiye'nin en zeki ve yetenekli devlet adamları Arnavutlar arasından çıkmıştır. Yaklaşık yirmi beş sadrazam Arnavut kökenlidir” (Frashëri, Revista Dheshkronja (Harf Dergisi), 1888, s. 35)

Şemseddin Sami bu ifadeleriyle Arnavutların devlet içindeki önemini açıklamıştır. Arnavutluk bölgesinde Osmanlı Devleti'nin tanıdığı ayrıcalıklarla sahip olunan özelliklere de değinen Şemseddin Sami, Arnavutluk'ta yabancı bir yönetimin hiç olmadığını, Arnavutların adetlerini ve geleneklerini koruyabildiklerini ve se-

ferlerde orduda yer aldıklarını belirtmiştir. Arnavutluk bölgesinde XIX. yüzyılda yaşanan bozulmayı Tanzimat Dönemi'nin geleneksel yapıyı bozup Türk yöneticilerin Arnavutluk'a gönderilmesine bağlayan Şemseddin Sami, Arnavutların ayrıcalıklı haklarını kaybetmeleriyle isyana kalkıştıklarını belirtir. (Frashëri, Revista Dheshkronja (Harf Dergisi), 1888, s. 35-36)

Şemseddin Sami, Arnavutların Osmanlı Devleti ile olan bütünleşmesinde diğer Arnavut aydınları gibi dinin önemini vurgulamaktaydı. Avlonyalı Ekrem Bey'in ifadesine göre Arnavutların çoğunluğunun, Müslüman oldukları için, "kimsin" sorusuna cevabı "Türk elhamdülillah" oluyordu. Aynı şekilde Arnavut olan Osmanlı idarecisi Pashko Vasa da şiirinde bu satırları aktardı "*Arnavutlar, kardeşlerinizi öldürüyorsunuz. Yüz parçaya bölünmüşsünüz: Bazıları, ben Hristiyanım, diğerleri ben Müslümanım, diyor. Kimisi Türküm, Kimisi Latinim*". (Skendi, s. 169-170) Bu, dini aidiyetin toplulukta milli kimlikten daha baskın olduğunu göstermektedir. Bunların üstünden gitme arzusu tüm Arnavut aydınları tarafından benimsendi. Şemseddin Sami milletlerin yaşadıkları coğrafyada ortaklık gösterdiklerini düşünmektedir. Bunu da, "*Yeryüzünde yaşayan insanlar milletlere ayrılmaktadır. Yeryüzündeki milletler çoktur. "Belli bir yerde bulunan ve aynı dili konuşan, aynı geleneklere ve hayat tarzına sahip olan bütün insanlara millet denir."* (Frashëri, 1888) sözleriyle ifade eder.

Bir toplumun birarada yaşadığı coğrafya millet olma potansiyeline güç aktarmaktadır. Aslında ortak coğrafyaya mühim bir konuyu teşkil etmekteydi. Balkan halkları yaşadıkları coğrafyayı sürekli Osmanlı aleyhine genişlemektedirler. Şemseddin Sami bu konuyu "Tercüman-i Şark" gazetesinde sürekli vurgulamıştır. Rus ve Osmanlı savaşından sonra Ayastefanos Antlaşmasıyla, Rumeli'deki Arnavut topraklarının, Büyük Bulgar, Sırp ve Karadağ Devletlerinin kurulması ve Yunan Devleti'nin ise eski Bizans İmparatorluğunun sınırlarında genişletilmesi uğruna parçalanıp feda edildiğini yazmıştır.

Sürekli daralan toprak bütünlüğüne karşı milli kimliği oluşturmak çabası Rumeli'de Arnavut kimliğinin güçlenmesi ve Osmanlı'nın bekası için elzemdi. Osmanlı coğrafyasından toprak kopartıp kü-

çük devletler halinden devamlı daha büyük devlet haline gelerek büyüyen komşu ülkelerin geçmişteki kraliyetlerini ihya etmek çabasına giriştikleri görünmektedir. Tercüman-ı Hakikat'da meseleyi ele alan Şemseddin Sami, Arnavutların Balkanlardaki konumu, geleceği ve Osmanlı Devleti ile olan bağı hakkında pek çok konuyu dile getirmiştir. *“Mesele-i hazırta Rumeli hakkında İslavlarla Rumların Nazır-ı Tama'nı celp ederek her biri milel u akvam mühtelifenin vatan müşteriki olan bu biçare memleketi kendi tarafına çekmeye çabılıyor.”* sözleriyle Slav ve Rumları hedef alan Şemseddin Sami;

“İslaoların hamileri, Bulgaristan, Sırbistan Karadağ lehine vechile büyütmek için koca Rumeli kıtasını bu üç idareye taksim bahş ve her nerede bir Bulgar görürlerse orasının dahi Bulgaristan olduğunu idhâ etmekte oldukları halde bir taraftan Yunanı “büyük” krallık etmek ve yahud bir taraftan Bizans Rum İmparatorluğunu uyandırmak hulyasıyla müteleziz olan Rum vatandaşlarımız yalnız Rumeli ile kanaat etmeyüp Anadolunun dahi ekseriyet üzere Rum memleketi ve tabirlerince “alan istiklalini kazanmamış Yunanistan” olduğunu iddiadan çekinmiyorlar.” (Sami Ş. , Tercüman-ı Şark, 1225, s. 1)

Şemsettin Sami bu sözleriyle de Avrupalıların kışkırtmasıyla genişleme siyaseti izleyen Balkan milletlerini eleştirmektedir.

Büyük güçlerin etkisine değinen Şemseddin Sami, Berlin konferansındaki diplomatlara eleştiride bulunmaktadır. Berlin Kongresi, Rumeli bölgesine bağlı bulunan milletin geçmiş ve hatıralarına, tarihsel delillerine dayanmadığını, aksine bu diplomatların Yunan ve İslav (Büyük Slav Devleti) siyasetini savduklarını ifade eder:

“Diplomatları ise meşagal mühimmeyi kesirlerinden dolayı cinsiyet haritalarına, tarihlere, coğrafyalara ve hepsinden ve sağlam mevsuk olan bu kit'anın hâli hazırına bir nazar atma vakit bulamadıklarından her biri İslavoman (Slav taraftarı) yahud Garkoman (Rum taraftarı) bulunduğu göre müslümanlığa karşı hrstiyanlılığı müdafaa ederek, Rumelide bunlardan başka ve bunlardan iyi kavimler bulunduğunu hatıra getirmezler: hele ekseriyet üzere müslüman olan kavimleri kaale alınmağı bile şayan görmüyorlar”. (Sami, Tercüman-ı Hakikat, 1295)

Ona göre, halbuki Balkan kıtasının çoğunluğunu müslümanlar oluşturur. Bu doğrultuda Şemseddin Sami, meselenin özünde

dinin olduğunu ancak bunun ortak bir ittifakı da engellediğini söyler. Balkanlarda iki milyondan fazla Arnavut bulunmakla beraber bunların çoğunluğu müslüman, az bir kısmı ise katolik ve ortodokstur. Katolik ve ortodoks Arnavutlar dahi Slav ve Rumlar ile birlikte yaşayamayacaklardır. Çünkü Bulgarlar ile Rumlar aynı mezhepten olmalarına rağmen bu geçimsizliği sergilemektedirler. (Sami, Tercüman-ı Şark, 1290)

Şemseddin Sami, İslavlar ve Rumların asimilasyon siyasetine karşı Arnavutların Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmasına taraftar. Çünkü Müslüman Arnavutların farklı dine mensubiyetinin sıkıntı yaratması kaçınılmazdır. Balkanlarda dağınık bir biçimde yaşayan bu iki milyondan fazla Arnavut asimilasyona uğramaktadır. Slav ve Rumların gerek mektep açarak dil üzerinden ve gerek papazlar göndererek lisan ve cinsiyet asimilasyonu yaptıklarını belirten Şemseddin Sami, böylece Müslüman Arnavutların güç kaybettiğini belirtir.

“Arnavutluk bir vilayet olabilecek kadar arazi ve ehaliyi havi olduğu halde birkaç parçayı taksimle, her parçasının ehali ekseriyet üzere İslav veyahud Rum olan bir vilayete ilhakı, ve bu vilayetlerin her birinde ikinci derecede resmi lisan İslavlaca yahud Rumcanın ittihazı bunların entrikalarıyla garip bir tesadüfte bulunuyor. İşte İslavlarla Rumlar Arnavutluğun bu vecihle mümkün ve müteferrik bir halde bulunmasından istifade ederek her birleri yanında bulunan Arnavutların cinsiyetinin değiştirmeye belki namların bile kaldırmağa gayret etmektedirler. Şöyle ki Bulgarlar Sırpular Arnavutluğun Şark Şimali cihetinin ve Yunaniler cunubi Arnavutluğu her bir kasabasında her bir karyesinde – ötekiler İslavca bir ikiler Rumca mektepler açarak ve İslav ve yahud Rum hocalar papazlar tabibler gönderek Hıristiyan Arnavutların lisan ve cinsiyetinin değiştirirler; ve bunları Arnavut kalan Müslüman vatandaşlarına fikren galebe edecek bir hale getirirler.” (Sami, Tercüman-ı Şark, 1290)

Arnavutların bu duruma düşmelerinin en büyük sebebi Şemseddin Sami'ye göre idari taksimattaki yanlışlıktır. Çünkü Arnavutların dağınık yaşaması sonucu asimile edilmeleri de kolaylaşmaktadır. İşkodra misalinden yola çıkan Şemseddin Sami bu durumu Tercüman-ı Hakikat'teki yazısında vurgular. *“Arnavutluk'ta İslav ve Rum entrigalarının alan nüfuz etmediği bir yer yalnız İşkodra vilaye-*

tidir ki bu vilayet dahi tek mil mülhakatı Arnavutluk olup diğer kavimlerle birleştirilmiş olması sayesinde kurtulmuş olduğunda Arnavutluk cihetince taksim-i vilayetin yolsuzluğundan görülen mazaratın derecesi anlaşılıyor.” (Sami, Tercüman-ı Şark, 1878)

Arnavutlar üzerindeki bu asimilasyon siyasetinin önlenmesi için alınacak tedbirleri de sıralayan Şemseddin Sami, bunun birincisinin Arnavutluk’un bir vilayet haline getirilmesi ve Arnavutların kendi lisanlarında yazmaya müsade edilmesi olacağını söyler. Şemseddin Sami, Arnavutların kendi kimliğini koruması ve diğer komşu halklar tarafından asimilasyona uğramaması için milletin esas unsurları arasında dilin yazılmasını savunarak kendi milletin özelliklerini korumaktadır. Arnavutlar için komşu ülkelerin hükümetleri tarafından yoğun asimilasyon süreci içinde bulunma çabası durmamıştır. Bu devletler dini kurumlar, okullar ve hastaneler vasıtasıyla halk üzerinde etki sağlamak peşindeydi. Böylelikle, her kısmı benzerlik hükümetler tarafından kullanılıyor, kendi milletin mensubu olduğu iddiasıyla sahiplenmek isteniliyordu. Arnavutlar farklı din mensubiyetini kullanarak yaşadıkları coğrafya üzerinde sahip çıkma hissiyatını artırmışlardır. Bu konuları vurgulayan Şemseddin Sami, Osmanlı Devleti ve Arnavutların ortak hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir. *“Bu babta ittihaz olunacak tedabirin birincisi ise Arnavutluk’un bir vilayete cem’ ile İslav ve Rum memleketlerinden tefriki ve Hıristiyan Arnavutları Rumca yahud İslavca okuyub yazmağa muhatab bırakmamak için kendi lisanlarını yazmağa müsade buyurulması kaziyelerinden ibarettir”.* (Sami, Tercüman-ı Şark, 1879) Dolayısıyla Şemseddin Sami’ye göre bir milletin kendi kimliğini koruyabilmesi için kendi dilinin yazılması şarttır. Böylelikle, İstanbul’da Arnavut Alfabesi çalışmaları amacıyla toplanan Arnavut aydınları arasında Şemseddin Sami ismi de yer almaktadır. (BOA, Yıldız Evrakı, 1187/1.)

Şemseddin Sami yazılarında Arnavutların Osmanlı Devleti açısından oluşturduğu önemden de bahsetmiştir. Asimile olmaktan kurtarılması gereken bir Arnavut toplumu olduğunu belirten Şemseddin Sami, Arnavutlara bu faydayı sağlayacak Osmanlı yönetiminin bundan kârlı çıkacağını söyler. *“Rumeli’de Devlet-i Osmaniyye’nin Avrupa’da bekası için metin bir kâla yerini tutan büyük*

mühim bir kıt'a vardır" şeklinde Tercüman-ı Hakikat'deki yazısına başlayan Şemseddin Sami, bunların cesaret ve cengaverlikleriyle Rum ve Slavları korkutan ve "Devlet-i Osmaniyye'ye kuvve-i merbutturlar" diyerek bağlıklarını belirttiği Arnavutlar olduğunu söyler. Genelinin müslüman olduğunu belirttiği Arnavutların, Slav ve Ortodoks nüfusun içinde sahip oldukları nüfuz ve coğrafi konumla, Slav ve Ortodoks iddialarına ne kadar manilerse, Osmanlı Devleti'ne de o kadar yararlı olacaklarını söyler. "Evet, Arnavudlar, Yunanîlerin şimalî, Bulgarların garbî tevsine manî olup vatanlarını daima Devlet-i Osmaniyye'nin taht-ı tabiiyyetinde bulundurmağa ve Rumeli'nin sair müslümanlarıyla birleşerek vatanlarıyla paytaht beyninde açık bir yol bulundurmağa muktedirler. Arnavudlar Slav ve Rumların efkâr-ı azimesine büyük bir engeldir." (Sami, Tercüman-ı Şark, 1879)

2. Şemseddin Sami'ye Göre Din ve Millet Kavramı

Şemseddin Sami düşüncelerini belirtirken, yazılarında pek çok kez kullandığı "Osmanlı, Osmanlıca, Türk, Millet, Milli, Ümmet, Kavmiyyet ve Cinsiyet" kelimelerine ne gibi anlam verdiği, düşüncelerinin anlaşılması için önemlidir. Şemseddin Sami öncelikle Tanzimat devri aydınıdır. Dolayısıyla genel ilke olan "Osmanlılık" Türk kültürünün tüm temalarını içinde barındırır. "Türk" kelimesi ise "millet" ve kavmiyet" kelimeleri tam olarak anlamına kavuşmadığından dolayı "ümme" yerine de kullanılmıştır. (Levend, 2010, s. 112). Bu terminoloji Şemseddin Sami tarafından irdelenmiş ve Arnavut milliyetçiliği ile kesişen noktaları, Arnavutçuluğun betimlenmesinde ifade edilmiştir.

Dönemin diğer aydınlarıyla kıyaslandığından bahsedilen terminoloji hakkında Şemseddin Sami'nin ayrıldığı noktalar olduğu görülür. Ona göre; Osmanlı, "Tabiiyyetiyle müftehir bulunduğumuz devletin adı"dır. Türk dili "İsan-ı Osmanî" değil Türkçedir. Türk ise büyük bir ümmetin adıdır. Ancak o, din ile milliyetin karıştırılmaması gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre, millet ve milliyet dinsel kavramlardı. Bu yönden, kavim, kavmiyet ve cins, cinsiyet ile zıt terimlerdi. Bu nedenle bu terimi nation kavramını tercüme etmek için kullanamazlardı. (Kushner, 1979, s. 25-26) Nitekim millet kelimesi yanlış olarak ümmet kelimesi yerine, ümmet kelimesi

de millet yerine kullanılıyordu. (Sami Ş. , Kâmûs-ı Türkî, 1978, s. 1400) Yine “milli” tanımını yaparken İslâm Tarihi’nin milli tarih olduğunu belirtiyor ve bunun din birliğini temsil eden bir terim olduğunu vurguluyordu. Konusunu Arap tarihinden almış olan *Seydi Yahya* piyesine de milli sıfatını veriyordu.

Şemseddin Sami’nin din ile milliyeti karıştırmamak gerektiği konusundaki bu düşünceye, terminoloji tartışmasında aldığı tavırda da rastlanmaktadır. Şemseddin Sami gibi bir şahsiyetin, 1876 ile 1896 arasında kardeşi Naim Fraşeri’nin de desteğiyle Arnavutçuluğun gelişmesi içinde yer almış olması, Müslüman Arnavutçuluğun şekillenmesine de yol açmıştır. Onun ulus tanımı öncelikle dil ortaklığına dayansa ve “Arnavut” ile “Müslüman” terimlerinin eşanlamlılığını reddetse bile, Şemseddin Sami’nin koşullara göre, Osmanlı makamlarına yakın bir imaj çizme adına Arnavutların çoğunluğunun Müslüman niteliğini öne çıkarabilmiştir. İster zorunluluklardan ister kendi kimliğinden ötürü, onun Hristiyan Arnavutlardan farklı bir söylem benimsediğine kuşku yoktu.

Ayrıca İslamlaşmanın Arnavutlar üzerindeki etkisine değinerek bunun Arnavutların ulusal kimliğine olan etkisini de tartışmıştır. Kamusü’l-A’lâm’da bu konuda şöyle yazıyordu;

“Arnavutlar bu şekilde Osmanlı doğal çevresine Allah’ın lütfu gibi girdikten sonra, tüm beyleri ve ağaları ihtida ettiler, onları birbiri peşi sıra diğerleri izledi, öyle ki kısa bir sürede nüfusunun üçte ikisi Müslüman oldu ve geri kalan üçte biri de yarısı Katolik ve yarısı Ortodoks olmak üzere ikiye bölündü. Romalılara, Bizans devletine, hatta onlarla aynı cinsiyetten olan Büyük İskender’e tam anlamıyla boyun eğmeyen Arnavutlar, Allah’ın birliğinin beyhanının verdiği güçle Osmanlılarla birlik ve tek yürek oldular.” (Sami Ş. , Kâmûs-ı Türkî, 1978, s. 146)

Saminin, farklı dinlerden oluşan toplulukları bir araya getiren bir Arnavut ulusu fikrini savunduğu bilinince, millet terimini kullanılmaktan niye böyle uzak durduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü; Arnavut aydınları, Arnavutların ulusal birliğinin, hayati önem taşıdığını ve bunun anayurdun kurtuluşu için ön plana çıktığını anlıyorlardı. Ama birleşme yolunda bir engel çıkıyordu. Bu da Arnavutların üç ayrı dini inanca ayrılmış olmasıydı. Bu konu

Arnavutların dine göre ayrılmasını desteklemeye devam eden devletler tarafından belirli siyasal çıkarları adına kullanılmış ve her biri ayrı bir ulus olarak tanımlanmıştır. Bab-ı Ali Arnavut nüfusunun çoğunun İslamlaştırılmasından beri dini, ulusla özdeşleştirerek Arnavutların dine göre ayrılmasını, kendi siyasetinin ilkesi yapmıştı. Böyle bir ayrılma, Arnavutların yaşadıkları toprakların bölünmesine fiilen yol açıyordu.

Şemseddin Sami dine bakış açısını Arnavutlar nezdinde tanımladığı da görülür. Ona göre Arnavut topraklarında millet dinden önce gelir. Bu konuda karşılaştırmada yaparak; *"Bir Yunanı örnek olarak alırsak ön plâna dini koyar, milletini siler. Mesela, Katolik olursa kendisine Frenk, müslüman olursa Türk denir. Arnavutlar hangi dine mensup olursa olsun (Hristiyan veya müslüman) milletini ön plâna koyar"* şeklinde yazar ve din ile milletin farklı şeyler olduğunu vurgular. Bu konuda ileriye de giderek dinin insanlara sadece ayrılığı getirdiğini ve Arnavutluk tarihinde bunun hiç görülmediğini söyler. Bu söylem Arnavutluk'un geleceğinde ulusal kimliklerini inşa ederken dinin etkisinin Şemseddin Sami tarafından sunumudur. (Frashëri, Shqipëria Ç'ka Qene Ç'eshte e Cdo te behet, 1978, s. 63)

Milli aidiyeti dinsel aidiyetten daha önemli gördüğü için "milliyetler prensibi"ne bağlılık ve yazılı dil haline getirilen yerel diller aracılığıyla eğitimin yaygınlaştırılmasına da büyük önem vermiştir. Örneğin, 1890'da Müslüman Arnavutlar yerine sadece Müslümanlar ifadesinin kullanılmasını isteyen Mizah dergisiyle girdiği polemikte Sabah gazetesinde Müslüman ve Arnavut kelimelerinin eşanlamlı olmadığını, çünkü Arnavutların hepsinin Müslüman ve Müslümanların hepsinin de Arnavut olmadığını söyleyerek yanıt veriyor ve şunu ekliyor. "Özellikle Doğu'da dinin çok büyük bir tesiri olmakla birlikte, siyasal mitinglerde, kongrelerde, vb. soy dinden daha önemlidir. Arnavut terimine gelince, bu sadece modern coğrafya terminolojisinin bir parçası olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu açısından büyük bir öneme sahiptir." (Kushner, 1979, s. 25-26)

Şemseddin Sami'ye göre millet insanın sahip olabileceği en değerli şeydir. O, "İnsan nasıl annesini sevdiyse, milletini de sevmesi lazımdır" der. Ona göre milletini sevmeyenler haindir ve insan de-

ğildir. Bu düşüncede olan Şemseddin Sami millet olmaya verdiği değeri sergilemekle birlikte Arnavut olmak bilincine de ne kadar sahip çıktığını vurgular. Şemseddin Sami bu konuda Arnavutları farklı bir yere de koyar. “Arnavutlar diğer milletlerden daha çok milletlerini severler. Gerçek bir Arnavut millet için canını verir” sözleriyle de bunu belirtir. (Frashëri, Shqipëria Ç’ka Qene Ç’eshte e Cdo te behet, 1978, s. 62)

Şemseddin Sami’nin *ulus*’u ifade etmek için kullandığı kavramlar Arnavutça’da *komb* (Tosk lehçesi) veya *kom* (Geg lehçesi) kelimeleri olmuştur. Zaten bunu şekillendiren, daha doğrusu yaygınlaştıran da odur. Kavimden hareketle oluşturulan bu kelime, belki Yunanca düğüm anlamına gelen ve Güney Arnavutluk ağızlarında kullanılan kombos kelimesinin yakınlığından da yararlanmıştı. Onun böyle bir ifadeyi yaygınlaştırmasının sebebi şüphesiz Osmanlılık ile din sayesinde bütünleşmiş Arnavutları tanımlayacak bir kavramı yaygınlaştırmaktı.

Bununla birlikte *milli* kavramını bugünkü anlamıyla kullandığı da olmuştur. Örneğin, “Kamus- 1 Milli”, ya da “Lisan-ı Millimiz olan Türkçe” derken, kullandığı milli sıfatlardır. Şemseddin Sami’nin kullandığı diğer kavramlar olan *kavim* ve *cinsiyet* ise *ırkî* manada kullanılan terimlerdir. Kavim, insan topluluğu, küçük veya büyük bir ümmetin koludur, Kürt Kavmi, Çerkez Kavmi gibi (Sami Ş. , Kâmûs-ı Türkî, 1978, s. 1113) cinsiyet ise bir kavim ve kabileden olma halidir. Arap cinsiyeti gibi. (Sami Ş. , Kâmûs-ı Türkî, 1978, s. 483) O, bu şekilde tanımladığı kavramları dil bahsinde açıklarken, “Kavmiyet ve cinsiyetin birinci alâmeti, esası, bütüin efradın beyninde mütesaviyen müşterek malı, söylediği lisanıdır. Bir lisan söyleyen halk bir kavim ve bir cinsiyet teşkil eder” (Sami Ş. , Lisan ve Edebiyatımız, 1878, s. 3) der ve kavmiyet ile cinsiyet kavramlarının aynı kökene ve cinse sahip insanları tanımladığını ve buna da millet dendiğini söyler.

3. Şemseddin Sami’ye Göre Arnavut Milliyetçiliğinin Tarihi Kökleri

Milliyetçilik hareketinin söylemini oluşturan diğer bir mitleştirme örneği topluluğun köken ve soyunu eskiye dayandıran düşüncedir. Kökenin mitleştirilmesi bir topluluğun millete dönüşmesinin

en ilginç süreçlerinden biridir. Köken bağlantısıyla din aidiyeti üstüne çıkma kabiliyeti daha ağırlıklı olduğu için mitleştirmeye sürekli başvurulmuştur. (Reso, 1980, s. 142) Milliyetçi düşünce çizmek istediği topluluğun özelliklerini öncelikle köken özellikleriyle çizer. Etnik milliyetçiliklerin düşüncesinde yer alan köken “biz” ve “onlar” ayırımını yapmak açısından elverişli bir kullanımdır. Etnik köken miti, topluluğu diğer toplumlardan ayırdığından dolayı hayati önem taşımaktadır. Köken mitleştirilmesi etnik milliyetçiliğin bir özelliğidir. Etnik milliyetçilik söylemi, içindeki köken özelliği ile kendi topluluğunu yabancılardan ayırmak ve kendini belirlemek istediği “akrabalık” ve “kan” unsurları ile avantaj sağlamak ister. (J.Hobsbawm, 2016, s. 83)

Arnavut milliyetçi düşüncesinde etnik köken mitinin kullanılışı Arnavut topluluğunu milletleşmeye götüren nedenlerden birini teşkil etmektedir. Millî kimliğin oluşması için Arnavutları diğer topluluklardan ayırmak onları diğerlerinden farklı kılmak için bu mite başvurulduğu düşünülebilir. Dil çalışmalarında olduğu gibi bu mitleştirme örneğinde de batılı araştırmacıların tesiri açıktır. Arnavut milliyetçi söylemi topluluğun kökenini “Pelasge” dönemine bağlamıştır. Şemseddin Sami bunu şöyle ifade eder: “Geçmişte atalarımıza Pelasge deniliyordu... Bu kadar eski ve tarihte önemli ve güçlü bir millet tüm Doğu Avrupa’da yayılmış durumdaydı. Tuna, Macar ve Hırvat yörelerinin ötesi, Yunan ve Küçük Asya’nın batısı Pelasge’lerin yeri idi. (Frashëri, Shqipëria Ç’ka Qene Ç’eshte e Cdo te behet, 1978, s. 22) Aynı şekilde Türkçeye ilişkin çalışmalarında Türkçe daha çok eskiye bağlanmaktadır ve tarihte geçen halk ve milletlerin devamıdır. Böylelikle geniş bir coğrafyada konuşulmasının sebebi hem eski hem de cengaver bir halk olduğunun kanıtıdır. (Topaloğlu, 2012, s. 55)

Kökenleri tarihin kayıt edemediği zamana götürmek, topluluğun mevcudiyetini meşru kılmak ve ilerideki milliyetçiliğin amaçladığı millet oluşumunu savunmak bakımından büyük bir öneme sahipti. Pelasge tezi Arnavut milliyetçi düşüncesine hâkim olmuştur. Pashko Vasa’nın eserinde de, bu mitin geliştirildiğini görüyoruz. Buna göre dünyanın yaratılışından beri bugünkü coğrafyamıza Asya’dan yerleşen ilk kavimlerden atalarımız Pelasge’lar

olmuştur. (Vaso, 2010) Bu söylemi önemli kılan şey, Arnavutların bölgeye yerleşen en eski kavim olmaları dolayısıyla hâlihazırdaki anlaşmazlıklara bir tür cevap da oluşturmasıdır. Arnavutlar, komşu milliyetçi söylemlerden kökensiz bir topluluk olarak nitelen-diriliyordu. Balkanlarda, yerli değil Osmanlı ile birlikte yerleşen yeni gelmiş unsurların var olduğu özenle vurgulanmaktaydı. Bunun karşıtlığını yaparak Arnavut milliyetçi düşünürlerin eserlerinde geçmişlik konusuna yer verilmiştir. Vasa eserinde bu tarihi bağı şöyle açıklar: *“Kuşkusuz biz Avrupa’nın en eski insanları veya milletiyiz, Yunanlılardan daha eski, tarihte bilinen milletlerin en eskisiyiz.”* (Vaso, 2010, s. 47) Aynı şekilde Şemseddin Sami de *“Biz ne Türk ne de Asya’nın çöllerinden gelmiş bir milletiz. Avrupa’nın en eski milletiyiz. Avrupa’nın topraklarına her milletten önce hakkımız vardır”* (Frashëri, Shqiperia Ç’ka Qene Ç’eshte e Cdo te behet, 1978, s. 75) ifadeleriyle bu yaklaşımı eserinde aktarıyordu. Şemseddin Sami, Arnavutların Avrupa’nın en eski kavimlerinden olduğunu ve Avrupa’ya medeniyeti getirdiklerini söyler. *“Arnavutlar Avrupa’ya geldiklerinde yerli halk çok kaba ve cahildir. Ayrıca ev inşaatı ve çiftçilik başta olmak üzere pek çok yeniliği getirmişlerdir. Mağaralarda yaşayan yerli halk bu sayede medeni bir hayata adım atmıştır”*. (Frashëri, Shqiperia Ç’ka Qene Ç’eshte e Cdo te behet, 1978, s. 23)

Söylem içinde kökeni metheden ve diğer kökenlerden üstün tutan vurguyu Naim Fraşeri’nin yazılarında da görebilmekteyiz. Bu söylemde Arnavutlar kökenlerin en tepesinde yer almaktadır. Burada bir etno merkeziliğe şahit olmaktayız. Şemseddin Sami’nin kardeşi de olan Naim Fraşeri bunu şöyle açıklar: *“Hindistan’dan Avrupa’nın sonuna kadar milletler Aryan ırkına mensuptur. Bunlar eski Hintlilerdir çünkü bugünkü Hintliler karışmışlardır. Onlardan sonra Pelasge ve bugünkü Arnavutlar gelir, sonradan Persler, Helen, Latin ve varisleri olan tüm Aropalılar... [İkinci, üçüncü ve dördüncü gruba kadar ırk ve milletler ayrımını yapar...] Aryanların kökeni, yüzü ve dili diğerlerinin birincisidir. Bugün yaşayan Aryanlılardan birincisi Pelasgelerin varisi Arnavutlar olmaktadır. Böylece Arnavutların yüzü, başı ve aklı tüm ırk ve milletlerin başıdır.”* (Frasheri, 1982, s. 268)

Arnavutların kökenini Plasgelere bağlayan diğer bir Arnavut aydını olan Şemseddin Sami detaylı bir sınır da verir. Bu aynı za-

manda toprak bakımından büyük bir Arnavutluk'un da betimlenmesi anlamındadır. Şüphesiz bu kadar yüksek kabiliyetleri olan bir milletin sınırları dar olamazdı. Şemseddin Sami'ye göre Arnavutların ataları olan Plasgeler tüm Doğu Avrupa'yı kaplarlar. Pelasge toprakları Batı Yunanistan'dan Asya topraklarına kadar uzanır. Bu sınırların verdiği avantajla Pelasgeler Adriyatik Denizi'ni geçerek İtalya'ya da yerleşmişlerdir. Plasgeler, daha sonra "İlir" ve "Thrak" kavimlerine ayrılmışlardır. "İlirler" günümüz Arnavutluk, Bosna, Karadağ ve Hırvatistan topraklarına yayılırken, "Thraklar" ise Makedonya bölgesine yerleşmişlerdir. (Frashëri, Shqipëria Çka Qene Ç'eshte e Cdo te behet, 1978, s. 32)

"Arnavut" kelimesinin nereden geldiği ve hangi anlamı taşıdığı da Şemseddin Sami tarafından etraflıca verilmiştir. Kâmus'ul-A'lâm'da "Arnavut" maddesinde kelimenin anlamını veren Şemseddin Sami, kelimenin öncelikle "çiftçi" anlamına geldiğini yazar. Arnavutlar yaşadıkları yeri başlangıçta Arbanya ve Arberia olarak adlandırmışlardır. Bu topraklarda yaşayanlara da "Arban" denilmiştir. "Ar" Arnavutçada "tarla" anlamına gelip, "ban" ise "yapmak", "yapıcı" anlamlarına gelir. Yani Arban tarlayı işleten demektir. Şemseddin Sami'nin iddiasına göre Yunanlılar "b" harfini telaffuz etmedikleri için Arbanya'ya "Arvany", halkına ise "Arnavit" demişlerdir. Osmanlı Devleti de bu toprakları fethettiğinde bölgeyi Yunanlılar gibi adlandırmıştır. Onlar daha da farklılaştırarak Arnavut ve Arnavutluk demişlerdir. Arnavutlar ise kendilerine "Şkiptar", ülkelerine ise "kartalın oğulları" anlamına gelen "Şkipëriya" demişlerdir. (Şemseddin Sami, 1306) Şemseddin Sami'nin bu tezi Halil İncalık'ın terminolojisine de girmiş ve o da "Arnavit" kelimesini kullanmıştır.

XIX. yüzyılda Arnavutluk kıtasından anlaşılmanın ne olduğu üzerinde duran Şemseddin Sami, bunun için Balkanların batısını içine alan büyük bir bölgeden oluştuğunu belirtmiştir. Tercüman-ı Hakikat'deki yazısında Arnavutluk'un sınırlarını verirken; burasının Karadağ'ın güneyinden ve doğusundan Sırbistan'ın Yenipazar hududuna oradan Yunan sınırına kadar uzandığını ifade eder. Güneyinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının doğu sahillerinden oluşmakla birlikte Leskoviç, İvarina, Kumanova, Köp-

rülü, Pirlepe, Manastır ve Kesriye kazalarını içine alarak Ponus dağlarıyla Tırhala'dan ayrıldığını belirtir. (Sami Ş. , Tercüman-ı Hakikat, 1290) Çizdiği sınırlar günümüz Arnavut topraklarına yakın sınırlardır. Ancak bahsettiği Arnavutların dağınık yapısı onun sınır belirlemede de yer almış ve genişlemiştir. Şüphesiz bu Slav ve Rum iddialarına karşı bir antitezi toprak bakımından oluşturmaktaydı.

Milliyetçilik düşüncesinin Arnavut topluluğuna attığı köken ve soy miti, topluluk arasında itibar edinmek, diğer milliyetçi söylemlere karşı tez ve Türkler ile benzerlik taşımadıklarına dair düşünceyi geliştirmek üzerinedir. Onların *“Etnik köken çağrısı tanımlanan grubu tehdit eden “öteki”leri protesto etmekten ibarettir.”* (J.Hobsbawm, 2016, s. 209) Bu etnik köken ve ortak soy mitinin dinî kimlikleri de geriye itecek şekilde gelişmesi kaçınılmazdı. Ayrıca bu, Arnavut topluluğunun yaşadığı coğrafyada yerli unsur olmayan Slav ve Türklere karşı önemli bir yaklaşımını da ortaya koymuştur. Bu şekilde milliyetçi düşünce kendini haklı çıkartmak ve giriştiği süreci meşru kılmak açısından kriterleri oluşturmak gibi bir basamak daha ilerlemiştir. Milliyetçi düşünürlerin topluluğa bu şekilde bir mit sunmaları milliyetçi düşünceyi hâkim yapmakta ve öne sürdüğü ilkeleri önemli kılmaktadır. Ayrıca kökenin sıklıkla vurgulanması topluluğun sürekliliğini sağlayarak tarihten kopma durumlarının yanıtını uzaklaştırmak yönünde kullanıldığı görülmektedir. Böylelikle, milletin tarih boyunca varlık gösterdiği, mevcut olduğu düşüncesine ulaşılmaktadır.

Aynı zamanda, köken ve ortak soy ile milletin temiz ve saflığı öne çıkmakta, hatta ırksal ayrımcılığa kadar giden bir söylemin geliştiğine biz de tanık olmaktadır. Arnavut millî kimlik inşasında etnik kökenin vurgulanması dünyaya Arnavutların eski bir millet, hatta Avrupa'nın en eski millet olduğunu, diğer milletlerden Yunan, Slav, Türk ve diğerlerinden farklı, bir dili, özel gelenekleri ve tarihte ihtişamlı dönemleri olduğunu göstermekteydi. (Clayer, 2013, s. 291) Etnik kökenin tahayyülü din öncesi topluluğun özlemine de çağırıyordu. Bu şekilde bu dönemin yüceltilmesi dinler üstü bir anlayışı geliştirmekteydi. Bu dönem itibarıyla sonradan gelen düzen değişiklikleri bu köken saflığını da kurtarı-

yordu. Milliyetçi düşüncede Roma ve Osmanlı hâkimiyeti Arnavutlar üzerinde tesirini bırakmıştır. Bu tesirin en önemlisi de din olmaktaydı. Bir taraftan Hıristiyanlaşma ve ardından İslamlaşma bu hâkimiyetlerinin ürünüydüler. Düzen değişiklikleri de bunlardan ibarettir. Anlaşılacağı üzere Pelasge dönemi dinî unsurların tekabül etmediği bir dönemi çağrıştırmaktadır. Buna göre yine de her ne kadar etkisi olursa olsun Arnavutlar köken itibarıyla değişmemiştir. Vasa Arnavutların bu dönemlerdeki mevcudiyetinin özelliğini şöyle vurgular: *“Gerçekten de bütün değişikliklere rağmen Arnavutlar, dilini, geleneklerini ve atalarının anlayışlarını değiştirmemişlerdir. Her zaman Arnavut olarak bilindiler ve öyle kaldılar, daima mert ve yiğit insanlar.”* (Vaso, 2010, s. 64)

Arnavut milliyetçi düşünce içerisinde Arnavutların köken karşılaştırmasının sadece ilişkide bulunduğu komşu toplulukları değil Avrupa'yı da kapsadığını görüyoruz. Milliyetçi düşünürler, Arnavutları Avrupa'nın en eski halklarından, Pelasge ve İliyalıların varisleri olarak saymaktaydılar. (Sulstarova, 2006, s. 35) Etnik köken değerlendirilebilen toplumsal olgular arasında yer almaktadır. Böylece bu olgu son derece öznel nitelik taşımaktadır. *“Etnik aynıyet duygusu için önemli olan hayalî bir soy, farazî bir ecdattır”* (Smith, 2001, s. 43) sözleri Arnavut topluluğu için de geçerli olmuştur. Bu yaklaşım çerçevesinde etnik kökenin de değerlendirilmesi toplulukların öznelliğine dokunan bir girişimdir. Köken konusunda tartışmaların Arnavutlar arasında daha erken olmasının sebebi milliyetçilik düşüncesine Türklerden önce kavuşmalarına bağlanabilir. Şemseddin Sami, bu konuda Türkçe çalışmalar kadar büyük bir eser bırakmamasına rağmen yazdığı eserler sonradan yapılan çalışmaların gerisinde kalmamıştır. Hatta açtığı yolun üzerinde gidilmiş ve bunun dışında sadece nicelik konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Nitelik konusunda da malum olanı tekrar savunmak yönünde yeni çalışma ve tartışmalar yapılmıştır.

4. Şemseddin Sami'ye Göre Millet-Dil İlişkisi

Yabancı araştırmacıların yaptıkları çalışmalara konu olan Osmanlı'da konuşulan diller değişik yönlerden incelenmiştir. XIX. yüzyılda Avrupa'da ve çevresinde bulunan halk dilleri çalışmalarlarıyla uğraşan leksikograflar, gramerciler, filologlar ve yazarlar,

bir tür altın çağ oluşturmuştur ve bu gayretlerin kısa sürede yeni süreçler başlattığı görülmüştür. (Anderson, 2007, s. 87) Böyle bir etkileşim, Osmanlı toplumunu da kapsayarak yerli aydın kesiminde de dil araştırma merakını uyandırmıştır. Bu yabancı kaynaklı çalışmalar içinde en fazla değinilen konular dilin geçmişi, diğer dillerle benzerliği ve dil ailelerine oturtulması gibi konulardan oluşmaktadır. Osmanlı aydınları, dil çalışmaları içinde geçmişteki dilsel varlığı tarihsel olarak kanıtlayıcı, geliştirici ve standartlaştırıcı konulara ağırlık vermiştir. Bu çalışmaların milliyetçi bir ortam içinde geliştiğini, bu dilin millî bir dil doğasını kazandığını ve millî gereksinimlere cevap verebilecek niteliklere doğru evrildiğini görmek hiç de zor değildir. Osmanlı toplumu içindeki toplulukları birleştiren unsur olduğu düşünülen dil, milliyetçi düşüncenin ayrılmaz bir ögesi haline almıştır. Keza, toplumların homojenleşmesi ve standartlaşması açısından millî dil son derece önemli bir yerde durmaktadır. (J.Hobsbawm, 2016, s. 117)

XVIII. yüzyılda farklı diller arasında Arnavut dili, köken ve tarihi bakımından batılı araştırmacılar için çekici bir konu haline gelmiştir. (Clayer, 2013, s. 144) Bu doğrultuda çıkan çalışmalar yabancı ve yerli etkileşim ve iletişimi doğurarak Arnavutluk konusuna ilişkin yeni nefesler getirmiştir. Bu çalışmalar Arnavutçanın yazılı dil niteliğinin genişletilmesi açısından değerli görünmektedir. (Historia e Popullit Shqiptar II, s. 125) Arnavutçanın yazılışını dinî eksenli olduğu için üç kutsal dilin alfabelerinin harfleriyle yazılmaktaydı. Hristiyanlar arasında Latince ve Yunanca, müslümanlar arasında ise Arap harfleri yoğun ve geniş bir kullanım kazanmıştı. Arnavutçanın yazılışında kutsal dillerin alfabe kullanımını gelenek niteliğini kazanmıştır ve ileride gelişecek alfabe sorununun çözümünde çeşitli ihtilafların doğmasına yol açacaktır.

Arnavutça, konuşulduğu coğrafyada tek ve yakınlarda konuşulan diğer dillerle herhangi bir benzerlik taşımayan bir dildir. Bu özelliği ile Arnavutça, Arnavut millî kimliğin kurulmasında gerekli olan bir unsur olmaktadır. Bu yüzden, Arnavut milliyetçi öncülerinin Arnavut kültürel kimliğini dilde aramaları doğaldır. (J.Hobsbawm, 2016, s. 72) Şemseddin Sami de bu boşluğu doldurmuştur. Arnavut millî kimlik inşası içinde dil bütünlükte veya bir

kriterler kümesinde yer alarak bu kimliğin oluşmasında son derece etkili bir rol üstlenmiştir. Bu millî kimlik içinde dilin öneminin oturtulması Arnavut milliyetçiliğini özel kılmıştır. Arnavutça aydın kesimi içinde bir iletişim dili olarak, bir topluluk tarafından konuşulması ve tek bir bölgede konuşuluyor olması özellikleriyle ilerideki bu dil, topluluğun millete dönüşmesini sağladı. Arnavutçanın bu özelliklerinin korunmasını Şemseddin Sami, sarp arazisinin yerleşime müsait olmamasıyla yeni yerleşimlere izin vermemesine ve Arnavutların dış dünyaya kapalı bir yaşam sürmesine bağlar. (Frashëri, Shqiperia Ç'ka Qene Ç'eshte e Cdo te behet, 1978, s. 37) Arnavutçanın millî dile dönüşmesi, onun bir aydın kesiminin iletişim dili olmasının yanında bir coğrafi bölgenin ve bir topluluğun konuşulan dili olarak, yeni bir millî dilin nasıl oluşacağını örneğidir. (J.Hobsbawm, 2016, s. 80)

Dil unsuru, sadece konuşulan bir araçtan ibaret olmayan konuşulduğu coğrafyada Arnavutların toprak bütünlüğünü de sağlayan bir faktör olarak algılanmaktadır. Konuştukları ortak dil Arnavutları birleştirmekte ve farklı din aidiyeti ile gelen tehlike karşısında alınabilecek bir önlem niteliği taşımaktaydı. Arnavutça mevcut özellikleriyle ancak birçok çalışmanın gerçekleşmesinden sonra edebiyat konumuna gelebildi. Bahse konu çalışmalar farklı ağız ve lehçeler üzerinde gelişerek ayrımlar üstünden gitme çabasına yoğunlaştı. (Çolaku, 1994, s. 95) Bu çalışmalar sonucunda Arnavutça yazılı olarak yayıldı ve çeşitli gazete, dergi ve kitaplarda basılarak yayın dünyasının parçası haline geldi. Aynı şekilde, geçmişte Arnavutça eğitim veren okulların bulunmaması yüzünden birçok okulun kurulmasına neden oldu.

Arnavutça dilinin milliyetçi düşünürler arasında kullanımı bir sürecin başlatıcısı niteliğindedir. Bu süreç bir toplumsal hareketliliği doğurup milliyetçiliğe götüren yol haritası olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünürlerin arasında bir iletişim dilinin olması aynı zamanda bu dili yayınlarında kullanmaları ve topluluğa sunmaları millî düş olarak izah edilmektedir. Arnavut aydın kesimi, Arnavutçayı alfabenin hazırlanmasında, elifba ve gramer kitaplarında, dergi ve gazete yayınlarında ve Arnavutça okulların açılmasıyla birçok yönden insanlarına iletmiştir. (Xholi, 1978, s. 78) Arnavut

aydın kesimin uğraşları aynı yapının değişik ifadeleridir. Bunun en güzel örneği Arnavut milliyetçi düşünürlerin yaptıkları çalışmalarda yer alan konu ve içerik benzerliğidir. Söz konusu benzerliğin sebebi de kaynak yerinin aynı olmasıdır. Batılı düşünce tesirinin yanı sıra yabancı araştırmacıların çalışmalarından ortaya çıkan yaklaşımlar birinci derecede etkili olmuştur.

Arnavutça ve Türkçe'nin eksikliği kendine özgün bir alfabesinin olmamasındandır. Hem yabancılar tarafından hem de aydınlar kesiminin yazı ve yayınları çeşitli alfabelerle kaleme alınmaktaydı. Bu durumda, dil homojenleşmesinin aydın kesiminin en acil görevlerinden biri olduğunu görüyoruz. Eski düzende hâkim olan kutsal dillerin etkisi Arnavut topluluğu arasında da hala çok büyüktü. Hıristiyanlık, İslamiyet ve diğer inançlar, kutsal diller sayesinde devamlılıklarını koruyabiliyorlardı. Ayrıca kıtalararası geniş iletişim kutsal dillerin anlaşılabilir olması gerçeği sayesinde sürdürülebiliyordu. (Anderson, 2007, s. 51) Aynı şekilde, yazılı Arnavutça içinde üç kutsal dil yazıları geliştiği için bunların üstesinden gelecek bir uzlaşmanın gereksinimi açıkça duyulmaktaydı. Eric J. Hobsbawm'ın belirttiği üzere millî dillerin ana sorunları standart ve homojenleştirilmiş dilin temeli olarak hangi lehçenin seçileceğidir. Arnavutça da aynı sorunla karşılaşılıyordu. Millî dil standartlaştırma süreci millî gramer, imla, standartlaştırma ve homojenleştirme, sözcük gereksinimleri ve eklemeler gibi birçok sorunları içermektedir. (J.Hobsbawm, 2016, s. 73)

Aydın kesiminin bu soruna yönelik çözüm arayışları bir kongrenin düzenlenmesiyle sonuç buldu. 1908 yılında düzenlenen Manastır Kongresi kültürel sorundan çok, dönemin önemli siyasî sorunlarından biriydi. (Historia e Popullit Shqiptar II, s. 391) Kongre, toplantıların sonucunda ortak Latin alfabeyle onay vermiştir. Böylece, bu kesimin kullanacağı alfabe homojenleştirme çabasını geçmekte ve karşısında hitap etmesi gereken topluluğu hazır bulmaktaydı. Arnavut aydın kesiminin karşısında topluluğun çoğunluğunu teşkil eden yukarıda belirttiğimiz dinî yazıların eğitimini görmüş ve az sayıda batı ülkelerinde eğitim alan bir orta sınıf kesimin mevcudiyetini de belirtmeliyiz. Bu şekilde, diğer alfabelerle yazmaktan ziyade Arnavut topluluğu kesimlerince an-

laşılabilir bir dille yazmanın daha önemli bulunduğu görülmektedir. Aydın kesim dil aracılığıyla kitleleri milliyetçilik hareketine katılmaya çağırıyordu. Anderson'a göre: "Milliyetçiliğin yeni orta sınıf kökenli entelijensiyasınının kitleleri tarihe davet etmesi gerekiyordu ve davetiyenin de onların anlayabileceği bir dilde yazılmış olması gerekliydi." (Anderson, 2007, s. 96) Dil aracılığıyla iletişim bir toplumsal hareketliliği doğurarak milliyetçi düşüncenin kitle tarafından yankı bulması siyasî boyutu izah etmektedir. Sürecin ilerleyişinde bu siyasî boyut netlik kazanarak, dilin araçsallığını göstermektedir. Şunu da açıklamamız gerekir ki, herhangi bir dildeki sorunlar milliyetçiliğin özünde bulunan iletişim ve kültürel sorunlarda yatmamaktadır. "Dil sorunları" olarak aktarılan sorunlar doğrudan iktidar, statü, politika ve ideoloji çözümlenmeleri ile bağlanabilir durumdadır. (J.Hobsbawm, 2016, s. 135) Türk ve Arnavut milliyetçilik hareketlerinde bu süreç benzerliği yüzünden aynı şekilde yaşandığını söyleyebiliriz. Türk ve Arnavut aydınlar, dilin aracılığıyla gerçekleştirilecek hedeflerin kitlelere ulaşma yolunda önemli bir durak olduğunun bilincindeydiler. (Historia e Popullit Shqiptar II, s. 247)

Şemseddin Sami'nin kendi düşüncesiyle "ifade-i meram" şeklinde tanımladığı dil, ona göre insanları "sürü" olmaktan çıkarıp şuurlu bir topluluk veya millet haline getirmede önemli bir güce sahipti. Şemseddin Sami'ye göre "kavmiyet" ve "cinsiyet" in yani millet olmanın birinci esası bütün bireylerin konuştuğu ortak dile bağlıydı. Dil ile millet arasında ona göre şöyle bir fark vardı. "Bir kavim ve ümmetin hiçbir vakit kâffe-i efradı yeryüzünden mah ve nâbedid olamaz: ancak lisanını kaybedip, diğer ümmetin lisanıyla tekellüm başlayınca, efradı ve hele bunların ahfadı lisanını söyledikleri ümmetin efradı içine karışıp, mevcûdiyet-i cinsiyetlerini kaybeder". (Sami Ş., El-sine-ı Sâmiye ve Arabî, 1898, s. 3) Böylelikle dilin milletin ana temeli olduğunu vurgulayan Şemseddin Sami, bir milletin dilini kaybetmesiyle sonunun da geleceğini belirtmiştir. Neticede Arnavutlar arasındaki bilimsel dil çalışmaları, (genelde kültürel çalışmalar içinde siyasî nitelik taşıyan çalışmalar) Şemseddin Sami tarafından geliştirilmiştir.

Çalışmaların işleyiş tarzı açısından içerdiği konular, yazıldıkları

ve yayınlandıkları dönem özelliklerinden dolayı Arnavut milliyetçi düşüncesini doğrudan etkilemeyi başarmıştır. Şemseddin Sami yapıtlarıyla Arnavut millî kimliğini belirli noktalara oturarak dilin, kökenini ve siyasî boyutunu çizmiştir. Osmanlı aydını olarak Arnavutça alfabe sorununa ilişkin çözüm üreten ilk isimlerden olmuştur. Arnavutçaya otuz altı harften oluşan Latin bir alfabe getirmiştir. Bu alfabe geniş bir kullanım kazanacak ve dönemin Arnavut milliyetçi yayın yazısı haline gelecektir. Bu şekilde Şemseddin Sami, Arnavut millî beraberliğinin ve kimliğinin temel sembolü olan Arnavutçaya güçlü bir şekil kazandırmıştır. (Trix, 1999, s. 257) Ayrıca dilin tarihsel geçmişini kanıtlayan çalışmalarını, “*Pelasge*” mitine bağlamıştır. Bu bağlantıyı dönemin tüm yazılı kaynaklarında görmek mümkündür. Şemseddin Sami bu konu hakkında şöyle yazmaktadır:

“Arnavutlar dünya topraklarında konuşulan en güzel ve en eski dilini konuşurlar... Arnavutça bugünümüzde çoğu ölen diller ile eşzamanlıdır. Latince, eski Yunanca, Sanskrit, Zerdüşt, Kelt ve Cermence ölü diller olarak anılırken bizim dilimiz bunlardan eski olmasına rağmen günümüzde var ve hala Pelasge döneminde konuşulduğu gibi konuşulmaktadır.” (Frashëri, Shqipëria Ç’ka Qene Ç’eshte e Cdo te behet, 1978, s. 35)

Dönemin böyle bir yaklaşımı, dil olgusunun geçmişteki yeri ve mevcudiyetinin tespiti o dilin millî kimlik ve bekasına uygun bir dil olduğu düşüncesini haklı çıkartmaktaydı. Bu şekilde dil üzerinde bir mit oluşturulduğu ve doğrudan millî kimlik üzerinde etki yarattığı görülmektedir. Özellikle rekabet eden milliyetçi hareketler arasında her dilin “millî dil” özelliğini taşımadığı söylemi hâkim olduğu sürece dilin geçmişteki mevcudiyeti “millî dil” olma doğrultusunda ön şart olarak geliştiriliyordu. Bu doğrultuda Arnavutçanın da millî dil mevkiine uzak olarak bunu yetişemeyecek diyenlere, Arnavut millî kimlik inşa sürecini yürütenlerden biri olan Şemseddin Sami şöyle yaklaşıyor: .

“Bir milletin dikkat edeceği temel hususlardan biri kendi dilini yazmaları gerektiğidir. Böyle bir amaçla milletini seven her insanın yapacağı gibi birkaçı toplandı ve Arnavutçanın harflerini oluşturdu, bu harflerle Homer’in dili, Euripides’in ve Plato’nun bilgileri Arnavutça öğrenildi.

Bu durumu hazmedemeyenler ve Arnavutçanın bir yazılı dil olamayacağını söyleyenler böylece bunun karşısına çıkarak engel olmaya çalıştılar.” (Frashëri, Shqipëria Ç'ka Qene Ç'eshte e Cdo te behet, 1978, s. 63)

Diğer taraftan dili standartlaştırma ve homojenleştirme çabası sadece eğitim kurumlarına yayılacak bir süreç değildir. Topluluğun tüm kesimlerini dahil eden bir süreci kapsamaktadır. Benedict Anderson'un tasviriyle dilin potansiyel tüketicileri olarak görülen her kesime hitap etmesi düşünülmüştür. (Anderson, 2007, s. 93) Millet in oluşum süreci bu nedenle tek boyuta indirgenemez bir nitelik taşımaktadır. Kriterler kümesi olarak sıralanan eksenlerin içinde dilin ehemmiyeti Türk ve Arnavut millî kimlik inşasında da varlığını göstermiştir.

Şemseddin Sami'nin dünyasında, dilin önemi işlevsel olmakla beraber onun ideolojik veyahut siyasi ehemmiyeti de vurgulanır. Böylelikle dilin işlevselliği yanısıra ilerlemeci tarafı da gözardı edilmemektedir. Zaten çalışmaları da bu doğrultudadır. Üzerinde durduğu konular arasında dilin sorunlarının ötesinde toplumsal inşaa içerikli konular da gözlemlenebilir. Özellikle de Arnavutçanın uygun kullanımı Arnavutları ortak ve birleştirici unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır. Arnavutçanın yazı geleneği olmayan fakat toplumda konuşulan ve siyasi temeller içinde filizlenebilen bir dil olarak Türkçe ile aynı durumda ilerlemesi ve medeniyete uygun yapısı ile milli dil durumuna gelmeleri gerekmektedir. Bu durumda, milliyetçilik iki karşıt düşünceden doğan dillerin benzer yollarını çizmiştir. Zira, dil görünürde milliyetçi söylemi doldurmaktan ziyade toplumun işleyişine ve ıslahatına başvuru noktası haline geldi. Dil çalışmaları bu minvalde ilerlemenin ve beraber olmanın yegane unsuruydu. Şemseddin Sami eserleriyle bunu açıkça gündeme getirmiştir.

Bu doğrultudan bakıldığında Şemseddin Sami'nin milliyetçilik anlayışı doğrudan kültürel vurgularla doludur. Nitekim, dil en önemli unsurdur. Zira, dil sadece bir iletişim aracı olmaktan ziyade milliyetçiliğin doğuşu ile önem kazanmaktadır. Şemseddin Sami diğer aydınlardan farklı olarak dili millet oluşum sürecinde son derece önemli bir unsur olarak görür ve bunu doğrudan yazılarında ortaya koyar. (Topaloğlu, 2012, s. 51) Aynı zamanda *üm-*

met, millet, milliyet ve kavmiyet kavramlarının Şemseddin Sami'den bugünkü milliyetçilik kuramları ile çelişki taşımadığını belirtmek gerekir. Bu kavramlara yönelik anlayış biçiminin yaşadığı zaman ile ilişkili olduğu bilinmelidir. Ancak dünyanın yaşadığı dönüşüm sürecine kayıtsız kalmadığı anlayış ve çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Zira, öncelikle Arnavut alfabesi üzerinde çalışmaları ve sonradan yapmış olduğu Türk dil ve edebiyatına ait çalışmaları her iki toplumda gelişecek milliyetçilik fikrine önderlik etmektedir. Dünyada olup biten süreçleri yakından takip eden Şemseddin Sami, özellikle Avrupa'daki entelektüel birikim ve çalışmaların yanısıra siyasal gelişmelerin takibinde bulunarak dil çalışmalarının bir misyona dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Çalışma ve eserlerinde, dil konusu sınırlı kalmayıp milliyetçilik söylemine ve milliyetçilik hareketine katkıda bulunarak milliyetçiliğin köken ve coğrafi anlamda lüzum duyduğu temeli de açıklamıştır. Onun görüşlerinde övgü unsuru ön plâna çıkar. Böylece çalışmalarında bilimsel yönün yanısıra milliyetçiliğin tutkallı olarak nitelendirilen övünç, methiye olgusu da yer almaktadır. Ayrıca Arnavut dili Arnavut milli kimliğinin inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Dil, Arnavutların komşularından farklı bir etnik topluluk olarak algılanması ve diğer taraftan Arnavutlar arasında dinsel ayrılığını göz ardı edecek şekilde birleştirici niteliği nedeniyle hayati ölçüde önemlidir.

Şemseddin Sami'ye göre, bir milletin doğal parçası olarak dil, insanda milletine ve vatanına olan sevgisini artırır. Bu amaçla herkes dilini korumalı, geliştirmeli ve sevmelidir. Bunu yapan da milletine saygı ve sevgi gösterendir. Şemseddin Sami dili ve milleti aynı yerde tutmaktadır. O, dilde gördüğü önemi Arnavut topluluğunun bekası olarak nitelendirdiğini de açıkça göstermektedir: *"Bir milletin milliliği nasıl korunur? Öncelikle diliyle, bir milletin birinci ve en büyük unsuru dildir."* (Frashëri, Shqipëria Ç'ka Qene Ç'eshte e Cdo te behet, 1978, s. 54) Dönemin Arnavut milliyetçi düşüncesi içinde dil olgusuna büyük yer verildiği görülmektedir. Bu, sadece Şemseddin Sami'yi simgeleyen bir özellik değil, tüm Arnavut milliyetçi düşünürlerin içinde bulunduğu ortak bir noktadır. Dil olgusu Arnavut milliyetçi düşüncesinde anıtsal bir

mevkiye sahiptir. Hatta Şemseddin Sami'nin eserlerinde dil olgusu milliliğin diğer en büyük temel esaslarının arasında yer almıştır. “Tanrı, Hak, Millet, Dil, Arnavutluk, Arnavutçuluk! Bunlar her Arnavut’un amacı ve kutsal görevi ve Besa-Ahde Vefası’dır.” (Kulla, 2003, s. 82) Burada dili aynı şekilde din kavramlarıyla eşit, millî aidiyeti de aynı yere koymaktadır. Bu muamelede dilin birleştirici özelliği vurgulanır ve aynı söylemde dinin ayırıcı özelliğine vurgu yoktur. Tek tanrılı dinlerin anlayışlarında olan özellikler, Tanrı ve Hak gibi kavramlar ile eşit tutulmaktadır. Bir şekilde dil unsuru Arnavut millî kimliğinde “biz”i şekillendiren ve özel kılan aynı şekilde “onlardan” ayıran temel vasfı içermektedir.

Şemseddin Sami'nin Türk Milliyetçiliğine yaptığı katkılar dil meselesinde ortaya çıkar. XIX. Yüzyılda Osmanlı milletlerinin kimlik anlayışına girmesiyle “Türk Milleti” kavramı da sorgulanmıştır. Şemseddin Sami'nin Türk dili üzerindeki çalışmalarının etkisi, Türk kimliğinin muhafaza edilmesiyle kalmayıp Türk milletinin tanımlanmasına da katkılar sağlamıştır. Arnavut dilinde tarihsel atıflara sıkça yer verdiğini bildiğimiz Sami, Türk dilini tanımlarken de aynı metodu kullanacaktır. Aynı zamanda bu köklü dil ona göre bazı aşamalardan da geçmiştir. Bu iki betimleme onun yazısında şöyle aktarılır:

“Türkler esasen cesur ve cengaver bir kavim olup eskiden bu sıfatla şöhet bulmuş oldukları gibi lisanları dahi ahlâk ve tabiatlarına muvafık olarak hal-i ibtidaisinde huşunetten pek de ârî değil idi. Maahâzâ elsine-i Turaniyye'nin en mükemmeli addolunup eski Türkçe demek olan Uygur lisanı kable'l-İslâm dahi yazılır okunur ve ifadeye elverişli lisan idi. Türkler Din-i İslâmı kabul ve ale'l-husus memâlik-i İslâmiyye'ye duhul ile ibtida bir takım emaretler ba'dehu büyük büyük devletler teşkil ederek dindaşları olan Arablar ve İranilerle karışmağa başladıktan sonra eski Uygur hat ve edebiyatını zaten mezheb-i kadimleriyle beraber terk ve feramuş etmiş olduklarından iştirak-ı mezhep saikasıyla ve buldukları mahallerin te'siriyle Arabî ve Farisî edebiyatına tabi ve onlara hadim olup kendi lisanlarını ihmal etmiş ve ba'zıları büsbütün unutup ba'zıları da Arabî ve Farisî kelimat ve ta'biratiyle karışık söylemeye başlamışlardır.” (Sami Ş., Lisan-ı Edebimiz, 1898)

Bu ifadelerle Türkçe'nin kadim bir dil olmakla beraber ihmal

edilerek başkalaştığını ve sadelikten çıktığını vurgulamıştır. Ona göre Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra geçmişle bağlantılarını koparmışlardır. Türk dili konuşulmayan ve yazılmayan bir dil haline gelmiştir. Bu ihmal yüzünden Türkler kendi dillerini kaybetmeleriyle millet varlıklarını da yok etme yoluna sokmuşlardır.

Şemseddin Sami'nin Türk dilinin Türk milletini ayakta tutamasının nedenlerinden birini onu farklı lehçelere ayrılmasına da bağlar. *"Devlet-i Osmaniyye'nin zîr-i tâbiyyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi Osmanlı denilip, Türk ismi ise Adriatik Denizi sevahilinden Çin hududuna ve Sibiryâ'nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azîmenin unvanıdır"* (Sami Ş., Lisan-ı Türkî, 1298) diyerek Arap ve Fars etkisinin Osmanlı coğrafyasında Türk isminin önüne geçtiğini belirtir. Bu doğrultuda Türkçeye "lisan-ı Osmanî" denmesini yadırgayarak "lisan-ı Türkî" denmesi gerektiğini söyler. Şemseddin Sami'ye göre Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi şeklinde ayrılan Türkçe de bunlar ayrı lisanları değil ayrı lehçeleri betimler. *"Osmanlı ile Türk isimleri beynindeki nisbet, tıpkı Avusturyalı ile Alman isimleri beynindeki nisbet gibidir."* (Sami Ş., Lisan-ı Türkî, 1298) diyerek Osmanlılık ünvanının Osmanlı Devleti ile beraber geldiğini halbuki lisan ve cinsiyyet olarak Türk isminin bu devletin kuruluşundan eski olduğunu belirtir.

Türkçedeki bu sorunun tüm lehçelerin birleşmesine bağlı olduğunu düşünen Sami, ana Türkçenin ise İstanbul Türkçesi olacağını söyler. Telaffuzu düzgün, özgün ve net olarak tanımladığı bu Türkçeyi işaret etmesiyle daha sonra cumhuriyet dönemi Türkoğullarına da yol açacaktır. Türk dilinin Arapça ve Farsça kelimelerden arınıp sadeleşmesi gerektiğini düşünen Şemseddin Sami, döneminden sonra gelişecek Türkçülük akımına önemli fikirler ve sınırlar sunmuştur.

Sonuç

Bu çalışma Türk ve Arnavut toplumunda önemli bir şahsiyet olan Şemseddin Sami'nin milliyetçilik anlayışının sunulması ve incelenmesi çabasını içermektedir. Söz konusu şahsiyet Arnavut toplumunun milli ikonu olmuş en büyük isimlerinden birisidir. Şemseddin Sami'nin milli vasfı onun doğrudan milliyetçilik düşün-

cesi ile alakalıdır. Zira yaşadığı dönem milliyetçilik düşüncesinin filizlendiği ve milliyetçilik sürecinin hız aldığı döneme tekabül eder. Halbuki, Şemseddin Sami daha çok bir medeniyetin eseridir. Çalışmaları hem Türk milliyetçiliğine hem de Arnavut milliyetçiliğine katkı sunabilecek durumdadır. Dolayısıyla bu çalışmaları medeniyet mirası çerçevesinde incelemenin daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Arnavutların, Osmanlı öncesi ve sonrası beraberinde gelişen süreçler, genel durumlarını etkilediği malumdur. Dolayısıyla fetih sonrası başlayan idare yerleşimi doğrudan hâkimiyet ve bütünleştirme süreci, Balkanlar'ın genelinde olduğu gibi Arnavutların arasında da yeni bir değerler dizisini oluşturmuştur. İslamiyetin kabul edilmesi Osmanlı medeniyetinin bu coğrafyada kolay yayılmasını sağlamıştır. Böylelikle toplumsal yapı kendi özellikleri ile Osmanlı ile bütünleşmiştir.

Osmanlı Devleti kendisini Balkanlar'da veya daha doğrusu Avrupa'da bulundurduğu vakit İslam ve Osmanlı medeniyetinin taşıyıcısı durumundaydı. Fakat önümüzdeki dönemde Avrupa'da gelişen süreçler neticesinde sürekli Batı medeniyetiyle değerler alışverişinde bulunmuştur. Böylelikle Osmanlı dünyası İslami değerleri taşıdığı gibi Türk, Farsî ve eski Yunan ve Roma İmparatorluğunun müdavimi olarak yeni gelişmekte olan düşünce biçimine de ayak uydurdu. Dolayısıyla devletin milletlere bölünmesi kaçınılmazdı. Şemseddin Sami'nin eserlerinde de bilgi sınırları sadece İslami medeniyetini kapsayan bilgiler değil Türk, Farsî, Antik Yunan ve Roma düşüncesini kapsadığı gibi Avrupa'daki düşünce ve düşünürleri de kapsamaktadır.

Modernizm, milliyetçiliğin toplulukların mobilizasyonuna ve toplum bilgisine dahil oluşunu sağlamıştır. Milliyetçilik, toplulukların etnik özelliklerini ve kimlik bilgisini dil veya coğrafya çerçevesinde şekillendirmesine yardımcı oldu. Böylelikle İmparatorluklar gelişen sürecin karşısında kendilerini koruma çabasına atıldılar. Fakat uyum sağlamakta geç davrandıkları malumdur. Arnavutlar da dahil olmak üzere diğer topluluklar da devlet düzenlerini artık İmparatorluk ve hanedan sadakatine dayalı görmüyorlardı. Bunu etkileyen birçok etkenlerin yanısıra değer

üretimi ve sorun çıkmazlığı konusu daha ağır basmaktaydı. Aynı zamanda Batı'nın her yönden etkisi bunu hızlandırmıştır.

Sonradan bu coğrafyada gelişecek olan milliyetçilik düşüncesi Arnavutları diğer topluluklardan daha geç bir dönemde etkiledi. Bu özellik Türk milliyetçiliğinde de mevcuttur. İlk başta dil ve gramer sahasında başlayan çalışmalar dilden milliyetçilik yaratmak ve milliyetçilikten millet oluşturmak çabası Osmanlı hâkimiyetinin son dönemini şekillendirdi. Balkanlar'daki topluluklar Arnavutlar da dahil asrın ideolojisi olan milliyetçilik içinde kendini buldular. Diğer taraftan devlet yönetimi ve entelektüel kesim, ayırıcı bir tutum sergilememekle birlikte ülke ve milletini savunucu ve düşünce geliştirici eser ve çalışmalar yürütmüşlerdir. Bunu en çok kanıtlayan isimlerden birisi de Şemseddin Sami'dir. Osmanlı sonrası dönemde hem Arnavut hem Türk toplumunda çalışmalarından yararlanmıştı.

Komünist sistem, 60'lı yıllarda mitleştirme faaliyetine yönelmiştir. Bütün Osmanlı Devletindeki ünlü Arnavut figürleri mitleştirilmiştir. Bu figürlerden birisi de Şemseddin Sami'dir. Onlara göre Şemseddin Sami en baştan beri Arnavutları Osmanlı Devleti'nden ayırma düşüncesinde olmuştur. Bundan dolayı Şemseddin Sami'ye birçok övgü içeren yayınlar yapılmıştır. Şemseddin Sami dokunulmaz bir figür olmuştur. Bunun sebebi Şemseddin Sami'nin "Arnavutluk Neydi Nedir Ne Olacak?" adlı eseri ve çalıştığı gazetelerdeki yazılarından çıkarılan sonuçtur. Çalışmamızda hem onun bahsedilen "Arnavutluk Neydi Nedir Ne Olacak?" adlı çalışması ve hem de diğer tüm çalışmaları incelendiğinde Şemseddin Sami'nin Arnavut milliyetçiliği üzerinde iki ana hedefinin olduğu görüldü. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin temsilcisidir, ikincisi, Arnavutlar Osmanlı Devleti altında kendi kimliklerini koruma imkanı bulmuşlardır. Buradan da iki tarafın da birbirlerine ihtiyacı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Şemseddin Sami ile ilgili milliyetçilik ve aidiyet konusunda yanlış ve önyargılardan kaçınmamız için onun milliyetçilik olgusunu milliyetçilik kuramlarını anlayarak incelememiz gerekir. Şemseddin Sami'nin çalışmaları münasebet-i aidiyet ile değil farz-ı hal

ile bağlanır. Milli hissiyat veyahut milliyetçilik ilişkisi vatanidir. Türkiye'de çalışmalar onu Türk kimliği ile tanıtmak eğiliminde olsa da Arnavutluk'taki çalışmalar onu Arnavut kimliği ile sınırlandırmak istemektedir. Şemseddin Sami'nin ise Osmanlı olduğu şüphesizdir. Bunun anlaşılmasında milliyetçilik öncesi Osmanlı hâkimiyeti ve milliyetçilik kuramları önemlidir. Kendisinin Arnavut asıllı olması milliyetçilik düşüncesini daha fazla benimsemesi değil daha iyi tanınması ve sorunlarını anlamasını kolaylaştırdı. 93 Harbi'nin doğurduğu sonuçlar Osmanlı Devleti'nin içinde milliyetçiliğin hızlanmasına sebep oldu. Özellikle Rumeli'de gelişen süreçler ayrımcı tutum değil milliyetçilik ideolojisi ile vatani korumak çabasında bulunmuştur. Şemseddin Sami bunu sıklıkla yayınladığı gazete yazılarında dile getirmektedir.

Şemseddin Sami bir milleti oluşturanın kavmiyet ve cinsiyet bağları olduğunu vurgularken "millet" kavramından anlaşılana da dini bir aidiyeti değil bu birlikteliği oluşturan kavim ve cins birlikteliği olduğunu belirtmiştir. O, bir milleti anlatımına yansıtarken de dil, köken ve aidiyet, azınlık olduğu devletle ve coğrafyası ile ilişkisi bağlamında Arnavutları tanımlamıştır. Arnavut milliyetçiliği içinde milli özelliklerin yüceltilmesinde ön plana çıkan bu vurgular sayesinde Arnavut milliyetçiliği hız kazanmıştır. Şemseddin Sami, her ne kadar dönem içinde değişen bir söylem ile bağlılık, özerklik ve bağımsızlık söylemlerinde bulunsa da Türk Milliyetçiliğinin dil ile temellendirilmesinde ve tanımlanmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Öte yandan Şemseddin Sami'nin milliyetçilik düşüncesi saldırmacı değil tam tersine bilgilendirme ve savunmacıdır. Dolayısıyla aksiyoncu niteliğini içermezken reaksiyon özelliği ile tanımlanabilir. Özellikle, İslav ve Yunan milliyetçiliği karşısında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü Arnavut ve Türk kimliği ile durdurmaya çaba sarfetmiştir. Şemseddin Sami'nin milliyetçilik döneminin başında yaşadığı gerçektir. Fakat kendisinin milliyetçi olmadığını kanıtlayan birçok delil mevcuttur. Kendisini toplum mühendisliği çabası içinde gördüğümüz durumlar daha fazladır. Böylece, Arnavut kimliği, Türk kimliği, Osmanlı ve İslam medeniyeti çerçevesinde onun yerini anlamamız daha kolay olacaktır.

Konuyla ilgili önceden yapılan çalışmalar yoğun bir şekilde doğrudan Şemseddin Sami'nin eserlerine bağlanmıştır. Düşünce ve anlayış biçimine öncülük veren çalışmalar olmakla birlikte bu eserler konudan sadece bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu durum çalışmamızı da etkilemiştir. Özellikle milliyetçilik konusunda Şemsettin Sami'nin şahsiyetini kapsayacak çalışmalar ancak son dönemde gelişme sağlamıştır. Halbuki eserleri her iki ülke ve toplumda da bilinmektedir. Bariz olmayan tek algılama onu milliyetçilik sınırları içinde tutma eğilimi olmuştur.

Kaynakça

- Anderson, B. (2007). *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BOA, Yıldız Evrakı. (tarih yok). 1187/1.
- BOA, Yıldız Evrakı, 1187/1. (tarih yok).
- Buda, D. (1972). *Studimet Historike*. Tiran.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.
- Çolaku, Ş. (1994). İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine. XI. *Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım* (s. 1738). içinde Ankara: TTK.
- Domi, B. v. (1972). *Studimet Historike*. Tiran.
- Frasheri, N. (1982). *Dhimiter S. Shuteriqi*. Tiran: Vepra.
- Frashëri, S. (1888). *Revista Dheshkronja (Harf Dergisi)*. Bukuresht.
- Frashëri, S. (1978). *Shqiperia Ç'ka Qene Ç'eshte e Cdo te behet*. Prishtine.
- Gellner, E. (2006). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Hamiti, A. (2000). *Kush e Prish Paqen në Ballkan*. Prishtine: Dukagjini .
- Historia e Popullit Shqiptar II*. (tarih yok).
- Historia e Popullit Shqiptar II*. (tarih yok).
- Historia e Popullit Shqiptar II*. (tarih yok).
- Historia e Shqiperise*. (1984). Tiran.
- II, H. e. (tarih yok).
- J.Hobsbawm, E. (2016). *Devrim Çağı 1789-1848*. İstanbul: Dost Yayınları.
- Kulla, N. (2003). *Antologji e Mendimit Shqiptar*. Tiranë.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu: 1876-1908*. İstanbul.
- Levend, A. S. (2010). *Şemseddin Sami*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Müzünri, H. (1979). *Shoqeria e te Shtypurit Shronja Shqip*. Tiran.
- Reso, E. (1980). *Pikëpamjet filozofike, politike dhe shoqërore të Sami*

Frashërit, (Şemseddin Sami'nin toplumsal, siyasi ve felsefi görüşleri). Tiran: 8 Nentori.

Sami, Ş. (1225). *Tercüman-ı Şark.*

Sami, Ş. (1290, Cemaziyelahir 20). *Tercüman-ı Şark.*

Sami, Ş. (1290, Cemaziyelahir 20). *Tercüman-ı Hakikat.*

Sami, Ş. (1295, Zilhicce 29). *Tercüman-ı Hakikat.*

Sami, Ş. (1296, Muharrem 14). *Tercüman-ı Hakikat.*

Sami, Ş. (1296, Muharrem 9). *Tercüman-ı Hakikat.*

Sami, Ş. (1296, Muharrem 20). *Tercüman-ı Hakikat.*

Sami, Ş. (1298, Zilhicce 10). *Lisan-ı Türkî. Hafta, s. 177-181.*

Sami, Ş. (1878, Aralık 7). *Tercüman-ı Şark.*

Sami, Ş. (1878, Ağustos 8). *Lisan ve Edebiyatımız. Sabah(3132).*

Sami, Ş. (1879, Ocak 14). *Tercüman-ı Şark.*

Sami, Ş. (1898, Ekim 18). *Elsine-ı Sâmiye ve Arabî. Sabah(3174).*

Sami, Ş. (1898, Ağustos 22). *Lisan-ı Edebimiz. Sabah(3146).*

Sami, Ş. (1978). *Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.*

Skendi, S. (tarih yok). *Zgjimi i Nacionalizmit Shqiptar.*

Smith, P. (2001). *Rönesans ve Reform Çağı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.*

Sulstarova, E. (2006). *Arratisje nga Lindja, [Doğudan Kaçış]. Tiranë: Botimet Dudaj.*

Şemseddin Sami, K.-A. c.-1. (1306). *Kamusu'l-Alâm (Cilt I). İstanbul.*

Topaloğlu, Y. (2012). *Şemsettin Sami. İstanbul: Ötüken Yayınları.*

Trix, F. (1999). The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform. *International Journal of Middle East Studies, 31(2).*

Vaso, P. (2010). *E vertata mbi Shqiperine dhe Shqiptaret. Argeta-LMG.*

Xholi, Z. (1978). *Sami Frashëri. Vepra, IV.*